

Presenting the Pathology Pattern of Urban Management Policies in the Realization of Spatial Justice in Tehran Metropolis*

Original Article

Haniye Rashidi¹, Mahmoud Rahimi^{2**}, Ramin Saed Mocheshi³

1- Ph.D candidate, Department of Urban Planning, Faculty of Architecture and Urban Planning, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran

2- Associate Professor, Department of Urban Planning, Faculty of Architecture and Urban Planning, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran

3- Visiting Assistant Professor, Department of Urban Planning, Faculty of Architecture and Urban Planning, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran

ARTICLE INFO

Article History

Received: 2025-06-09

Revised: 2025-09-06

Accepted: 2025-09-07

Keywords

Pathology

Policy Making

Spatial Justice

Tehran Metropolis

Urban Management

ABSTRACT

Introduction

Policymaking is an essential and powerful arena in producing space and creating spatial justice or injustice in cities. Accordingly, spatial justice is a conceptual tool within which urban space production dynamics, processes, and tools can be examined and analyzed to achieve a justice-oriented city. Reviewing and evaluating development plans based on spatial justice theories is one of the topics that has been neglected in Iranian urban planning. Theoretical and empirical studies show that spatial injustice in Iran is caused by neglect of spatial planning and poor political management of space. Therefore, the government decision-making system in Iran faces contradictory challenges in achieving geographical/spatial justice. On the other hand, Tehran, as a metropolis, faces many problems that do not have a physical, spatial, and functional structure appropriate to its needs and is far from sustainability indicators and environmental standards.

Macro policies can play a vital role in achieving spatial justice in the Tehran metropolis, which has not happened much so far. Tehran does not have very favorable conditions in terms of spatial justice criteria. In other words, it can be said that macro policies have not been able to improve the conditions of the Tehran metropolis in terms of spatial justice. Therefore, there is a need to conduct a pathology analysis of the macro policies of urban management in achieving spatial justice in the Tehran metropolis. In this research, in addition to conceptualizing spatial justice in the Tehran metropolis, an attempt is made to identify the damages of the macro policies of urban management from the perspective of spatial justice. In summary, it can be said that the central issue of the present research is to answer the question: What are the dimensions and components that shape the concept of spatial justice in the Tehran metropolis? Also, what are the findings of the pathology of the macro policies of urban management in achieving spatial justice in the Tehran metropolis?

Materials and Methods

The current research aims to diagnose and explain urban management policies in realizing spatial justice in the metropolis of Tehran. This research is applied-developmental in terms of purpose and is considered among qualitative research. This research used a semi-structured method with experts and a thematic analysis technique to design the research model. For this purpose, a semi-structured interview was conducted with 24 academic and executive experts in the Tehran municipality who were selected purposeful-

* The article "Designing a Model for Analyzing Obstacles to the Realization of Spatial Justice in Urban Management Macro-Policies in the Tehran Metropolis" is taken from Hanieh Rashidi's doctoral thesis entitled "Pathology and Explanation of Urban Management Macro-Policies in the Realization of Spatial Justice in the Tehran Metropolis" for the purpose of obtaining a PhD degree in Urban Planning from Islamic Azad University, Central Tehran Branch. Dr. Rahimi is the supervisor, and Dr. Ramin Saed Mocheshi is the advisor.

** Corresponding author: mahmoudrahimi@gmail.com

ly and using the snowball method. Thematic analysis was also used to analyze the data, and coding steps were carried out to identify the themes.

Findings

Three categories of factors, including antecedents, spatial justice, and consequences, were determined for the research model. Also, five physical, value, cognitive, ideological, and sustainability dimensions, 15 components, and 88 indicators were identified for spatial justice in the Tehran metropolis. The physical dimension indicates that justice must be established in the metropolis of Tehran in order to distribute services and improve living conditions among citizens. In other words, the concentration of urban services in specific areas, the deprivation of the other regions, and the large gap in housing conditions and access to land between different areas of the city contradict this dimension. The value dimension also indicates that citizens, in an ethical environment where individual differences are not so decisive and everyone is considered a citizen, should be able to choose where to live freely and the conditions for using city services. The cognitive dimension also relates to the participation of stakeholders and different groups living in the city in creating plans and programs that can affect justice in the city. On the other hand, urban management plans and policies must be transparent to citizens, who must receive the necessary training in this regard. The ideological dimension also indicates that spatial justice at the level of discourse and ideology should be included in all urban plans and programs, and institutionalize concern and sensitivity towards the concepts of spatial justice among citizens and officials. Also, the ideological dimension notes the need for all stakeholders to participate in the discourse of spatial justice and its inclusion in urban management procedures and methods. Finally, the sustainability dimension indicates that there should be an acceptable proportion between different city areas in terms of economic costs and capacity building for citizens, which provides the basis for the growth and development of weaker areas. Also, capacity building for environmental and social issues should be carried out according to the conditions of different regions to provide the basis for reducing injustices.

Also, based on the findings, the damages of urban management policies (precursors) in the three dimensions of formulation stage, implementation stage, and evaluation stage include 15 components and 112 indicators. According to the research findings, experts have raised some disadvantages in all stages of policy-making, including formulation, implementation, monitoring, and evaluation. The disadvantages of the formulation stage are mainly related to the content and approach adopted in the urban management macro policies, as well as the programs created based on them, which cannot meet the requirements needed to achieve spatial justice. The formulation stage is very important because it is the basis for the implementation, evaluation, and monitoring stages, and if it is poorly implemented, the subsequent stages cannot achieve

valuable results. The implementation stage is also one of the most important stages, which, unfortunately, has numerous problems in the metropolis (even in the entire country), and in many cases, despite the fact that the formulated policies are of acceptable quality, the implementation stage is very weak. This problem also exists in the field of urban management in Tehran, and the fact that policies cannot lead to the achievement of spatial justice is due to a weakness in implementation. The problems of policy implementation range from the performance of implementers and the Tehran Municipality to inter-organizational and environmental issues, and even governance and political problems. Unfortunately, there are also numerous issues in the field of monitoring and evaluation of urban management policies, and why the goals related to spatial justice are not achieved, and who is responsible for the failures are not followed up on much. Finally, the monitoring and evaluation structure is not very scientific and systematic, and cannot pave the way for reform and continuous improvement in the path of achieving spatial justice.

Also in this research, a set of implications for spatial justice was identified. Realizing spatial justice in the metropolis of Tehran can create valuable results in the field of urban management and in relation to various stakeholders, including citizens, and transform the city into a suitable and desirable environment for a better life and away from various social harms. The findings of the present study, while in line with the results of previous research, are much more comprehensive and have been able to cover the existing research gap to a large extent.

Conclusion

The results of the research showed that urban management macro policies in the realization of spatial justice face many damages in the stages of formulation, implementation, and evaluation. Also, the realization of spatial justice can create many valuable results in the field of urban management and in meeting the demands and expectations of stakeholders. The result of this research included the creation of a comprehensive model consisting of antecedents, spatial justice, and consequences that can create a comprehensive and deep understanding of the pathology of spatial justice in urban management policies. The findings of the present study, while increasing knowledge in the field of scientific foundations of spatial justice and policymaking in this field, can be used by managers and policymakers in the field of urban management in the Tehran metropolis to move more scientifically and appropriately towards the realization of spatial justice. Also, this research partially filled the existing research gap in the field of spatial justice issues and provided a path for broader research. Finally, the most important limitation of the present study is that the findings are related to the Tehran metropolis and cannot be generalized to other cities and regions.

COPYRIGHTS

©2022 The author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution (CC BY 4.0), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, as long as the original authors and source are cited. No permission is required from the authors or the publishers.

HOW TO CITE THIS ARTICLE

Rashidi H. Rahimi M. Saed Moochshi R. Presenting the Pathology Pattern of Urban Management Policies in the Realization of Spatial Justice in Tehran Metropolis. Urban Economics and Planning Vol 6(4):110-125. [In Persian]

DOI: 10.22034/UEP.2025.528748.1654

طراحی الگوی تحلیل موانع تحقق عدالت فضایی در سیاست‌های کلان مدیریت شهری در کلان‌شهر تهران*

مقاله پژوهشی

هانیه رشیدی^۱؛ محمود رحیمی^{۲*}؛ رامین ساعد موچشی^۳

- ۱- دانشجوی دکتری، گروه شهرسازی، دانشکده معماری و شهرسازی، واحد تهران مرکز، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران
 ۲- دانشیار، گروه شهرسازی، دانشکده معماری و شهرسازی، واحد تهران مرکز، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران
 ۳- استادیار مدعو، گروه شهرسازی، دانشکده معماری و شهرسازی، واحد تهران مرکز، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

چکیده

مقدمه

سیاست‌گذاری عرصه مهم و قدرتمندی در تولید فضا و ایجاد عدالت یا ناعدالتی فضایی در شهرها به شمار می‌رود. بر این اساس، عدالت فضایی نوعی ابزار مفهومی است که در چارچوب آن می‌توان پویایی، فرایندها و ابزارهای تولید فضای شهری را در دست‌یابی به شهری عدالت‌محور مورد بررسی و تحلیل قرار داد. بررسی و ارزیابی طرح‌های توسعه مبتنی بر نظریه‌های عدالت فضایی یکی از موضوعاتی است که در برنامه‌ریزی شهری ایران مغفول مانده است. مطالعات نظری و تجربی نشان می‌دهد بی‌عدالتی فضایی در ایران ناشی از بی‌توجهی به برنامه‌ریزی فضایی و مدیریت ضعیف سیاسی فضا است. از این‌رو، نظام تصمیم‌گیری دولتی در ایران برای دستیابی به عدالت جغرافیایی/فضایی با چالش‌های متعددی مواجه است. از طرفی، شهر تهران امروز به منزله کلان‌شهر با مشکلات فراوانی مواجه است که از ساختار کالبدی، فضایی و عملکردی متناسب با نیازش برخوردار نیست و با شاخص‌های پایداری و استانداردهای محیط زیستی فاصله زیادی دارد.

در مجموع، سیاست‌های کلان نقش بسیار مهمی در تحقق عدالت فضایی در کلان‌شهر تهران می‌توانند ایفا کنند که تا کنون چندان این مهم اتفاق نیفتاده و تهران از نظر معیارهای عدالت فضایی شرایط چندان مطلوبی ندارد. به بیانی، می‌توان گفت که سیاست‌های کلان نتوانسته‌اند به بهبود شرایط کلان‌شهر تهران از نظر عدالت فضایی منجر شوند. بنابراین، نیاز است آسیب‌شناسی در مورد سیاست‌های کلان مدیریت شهری در تحقق عدالت فضایی در کلان‌شهر تهران انجام پذیرد. در این پژوهش تلاش می‌شود علاوه بر مفهوم‌سازی عدالت فضایی در کلان‌شهر تهران، نسبت به شناسایی آسیب‌های سیاست‌های کلان مدیریت شهری از نگاه عدالت فضایی اقدام شود. در مجموع، می‌توان گفت که مسئله اصلی تحقیق حاضر، پاسخ به این سؤال است: ابعاد و مؤلفه‌های شکل‌دهنده مفهوم عدالت فضایی در کلان‌شهر تهران چه مواردی هستند؟ و همچنین، یافته‌های آسیب‌شناسی سیاست‌های کلان مدیریت شهری در تحقق عدالت فضایی در کلان‌شهر تهران چگونه است؟

مواد و روش‌ها

هدف پژوهش حاضر، آسیب‌شناسی و تبیین سیاست‌های کلان مدیریت شهری در تحقق عدالت فضایی در کلان‌شهر تهران است. این پژوهش از نظر هدف، کاربردی - توسعه‌ای است و در زمره پژوهش‌های کیفی محسوب می‌شود. در این پژوهش، از روش نیمه‌ساختاریافته با خبرگان و تکنیک تحلیل مضمون برای طراحی الگوی تحقیق استفاده شد. برای این منظور، با ۲۴ نفر از خبرگان دانشگاهی و اجرایی در شهرداری تهران که به صورت هدفمند و با روش گلوله برفی انتخاب شدند، مصاحبه نیمه‌ساختاریافته به عمل آمد. فرایند انجام مصاحبه تا مرحله رسیدن به اشباع نظری ادامه پیدا کرد. همچنین، برای

اطلاعات مقاله

تاریخ‌های مقاله

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۳/۱۹
 تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۶/۱۵
 تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۶/۱۶

کلمات کلیدی

مدیریت شهری
 سیاست‌های کلان
 موانع سیاست‌ها
 عدالت فضایی
 کلان‌شهر تهران

* مقاله «طراحی الگوی تحلیل موانع تحقق عدالت فضایی در سیاست‌های کلان مدیریت شهری در کلان‌شهر تهران» برگرفته از رساله دکتری هانیه رشیدی تحت عنوان «آسیب‌شناسی و تبیین سیاست‌های کلان مدیریت شهری در تحقق عدالت فضایی در کلان‌شهر تهران» جهت اخذ مدرک دکتری تخصصی شهرسازی از دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی است. آقای دکتر رحیمی به عنوان استاد راهنما و آقای دکتر رامین ساعد موچشی به عنوان مشاور هستند.
 ** نویسنده مسئول: mahmoudrahimi@gmail.com

برای مراحل اجرا و ارزیابی و نظارت است و در صورتی که در آن ضعیف عمل شود، انجام درست مراحل بعدی نیز نمی‌تواند اتفاقات ارزشمندی را رقم بزند. مرحله اجرا نیز یکی از مراحل مهمی است که متأسفانه در کلان‌شهر (حتی در کل کشور) در آن مشکلات متعددی وجود دارد و در موارد متعدد با وجود اینکه سیاست‌های تدوین شده کیفیت قابل قبولی دارند، مرحله اجرا بسیار ضعیف است. در حوزه مدیریت شهری تهران نیز این مسئله وجود دارد و اینکه سیاست‌ها نمی‌تواند به تحقق عدالت فضایی منجر شود، به دلیل ضعف در اجرا است. مشکلات اجرای سیاست‌ها از عملکرد مجریان و شهرداری تهران، تا مسائل بین سازمانی و محیطی و حتی مشکلات حاکمیتی و سیاسی را در بر می‌گیرد. در نهایت، متأسفانه در زمینه نظارت و ارزیابی بر سیاست‌های مدیریت شهری نیز مسائل متعددی وجود دارد و اینکه چرا اهداف مربوط به عدالت فضایی محقق نمی‌شود و چه کسی مسئول عدم موفقیت‌ها است، چندان مورد پیگیری قرار نمی‌گیرد. متأسفانه ساختار نظارت و ارزیابی چندان علمی و نظام‌مند نیست و نمی‌تواند مسیر اصلاح امور و بهبود مستمر در مسیر تحقق عدالت فضایی را هموار کند.

همچنین در این پژوهش، مجموعه‌ای از پسایندها برای عدالت فضایی شناسایی شد. تحقق عدالت فضایی در کلان‌شهر تهران می‌تواند نتایج ارزشمندی در زمینه مدیریت شهری و در ارتباط با ذی‌نفعان مختلف از جمله شهروندان ایجاد کند و شهر را تبدیل به محیطی مناسب و مطلوب برای زندگی بهتر و به دور از آسیب‌های مختلف اجتماعی کند. یافته‌های تحقیق حاضر در عین هم‌راستایی با نتایج تحقیقات پیشین، بسیار جامع‌تر است و توانسته تا حدود زیادی خلأ تحقیقاتی موجود را پوشش دهد.

نتیجه‌گیری

نتایج پژوهش نشان داد سیاست‌های کلان مدیریت شهری در تحقق عدالت فضایی با آسیب‌های متعددی در مراحل تدوین، اجرا و ارزیابی روبه‌رو است. همچنین، تحقق عدالت فضایی می‌تواند نتایج ارزشمند متعددی در زمینه مدیریت شهری و تأمین خواسته‌ها و انتظارات ذی‌نفعان ایجاد کند. نتیجه این پژوهش شامل ایجاد یک الگوی جامع متشکل از پسایندها، عدالت فضایی و پسایندها است که می‌تواند درک جامع و عمیقی نسبت به آسیب‌شناسی عدالت فضایی در سیاست‌های کلان مدیریت شهری ایجاد کند. یافته‌های پژوهش حاضر ضمن دانش‌افزایی در زمینه مبانی علمی عدالت فضایی و سیاست‌گذاری در این حوزه، می‌تواند توسط مدیران و سیاست‌گذاران حوزه مدیریت شهری در کلان‌شهر تهران جهت حرکت علمی‌تر و مناسب‌تر در مسیر تحقق عدالت فضایی مورد استفاده قرار گیرد. همچنین، این پژوهش تا حدودی خلأ تحقیقاتی موجود در زمینه مباحث عدالت فضایی را مرتفع کرد و مسیر تحقیقات گسترده‌تر را فراهم کرد. در نهایت، مهم‌ترین محدودیت تحقیق حاضر این است که یافته‌ها مربوط به کلان‌شهر تهران است و قابل تعمیم به سایر شهرها و مناطق نیست.

تحلیل داده‌ها از تکنیک تحلیل مضمون استفاده شد و مراحل کدگذاری به منظور شناسایی مضامین انجام پذیرفت.

یافته‌ها

بر اساس یافته‌ها، سه دسته عوامل شامل پیشایندها، عدالت فضایی و پسایندها برای الگوی تحقیق تعیین شد. همچنین، برای عدالت فضایی در کلان‌شهر تهران پنج بعد مادی، ارزشی، معرفتی، ایدئولوژیک و پایداری و ۱۵ مؤلفه و ۸۸ شاخص شناسایی شد. بعد مادی اشاره دارد که در کلان‌شهر تهران در توزیع خدمات و شرایط سکونت بین شهروندان باید عدالت برقرار باشد. به بیانی، جمع خدمات شهری در مناطق خاص و بی‌بهره ماندن دیگر مناطق، همچنین، فاصله زیاد از نظر شرایط مسکن و دسترسی به زمین بین مناطق مختلف شهر با این بعد در تضاد است. بعد ارزشی نیز اشاره می‌کند که شهروندان در یک محیط اخلاقی که تفاوت‌های فردی چندان تعیین‌کننده نیست و همه به عنوان یک شهروند محسوب می‌شوند، باید بتوانند آزادانه محل زندگی و شرایط استفاده از خدمات شهر را انتخاب کنند. بعد معرفتی (شناختی) نیز مربوط به مشارکت ذی‌نفعان و گروه‌های مختلف ساکن در شهر در ایجاد طرح‌ها و برنامه‌هایی است که می‌تواند عدالت در شهر را تحت تأثیر قرار دهد. از طرفی، طرح‌ها و سیاست‌های مدیریت شهری باید برای شهروندان شفاف شود و آن‌ها آموزش‌های لازم را در این زمینه ببینند. بعد ایدئولوژیک نیز اشاره دارد که عدالت فضایی در سطح یک گفتمان و ایدئولوژی باید در تمامی طرح‌ها و برنامه‌های شهری گنجانده شود و دغدغه و حساسیت نسبت به مفاهیم عدالت فضایی در بین آحاد شهروندان و مسئولان را نهادینه کند. همچنین، بعد ایدئولوژیک لزوم مشارکت کلیه ذی‌نفعان در گفتمان‌سازی عدالت فضایی و گنجاندن آن در رویه‌ها و روش‌های مدیریت شهری را متذکر می‌شود. در نهایت، بعد پایداری اشاره دارد که بین مناطق مختلف شهر از نظر هزینه‌های اقتصادی و ظرفیت‌سازی برای شهروندان باید تناسبی قابل قبول وجود داشته باشد که زمینه رشد و توسعه مناطق ضعیف‌تر را فراهم کند. همچنین، ظرفیت‌آفرینی برای مسائل زیست‌محیطی و اجتماعی نیز متناسب با شرایط مناطق مختلف باید انجام شود تا زمینه کاهش بی‌عدالتی‌ها فراهم شود.

همچنین بر اساس یافته‌ها، آسیب‌های سیاست‌های کلان مدیریت شهری (پسایندها) در سه بعد مرحله تدوین، مرحله اجرا و مرحله ارزیابی شامل ۱۵ مؤلفه و ۱۱۲ شاخص است. در نهایت، پسایندهای شناسایی شده در دو بعد پسایندهای مدیریت شهری و پسایندهای ذی‌نفعان شامل ۴ مؤلفه و ۱۷ شاخص است. بر اساس یافته‌های پژوهش، در تمامی مراحل سیاست‌گذاری شامل تدوین، اجرا و نظارت و ارزیابی، از نظر خبرگان آسیب‌هایی مطرح شد. آسیب‌های مرحله تدوین عمدتاً مربوط به محتوا و رویکرد اتخاذشده در سیاست‌های کلان مدیریت شهری و همچنین، برنامه‌های ایجادشده بر اساس آن‌ها است که نمی‌تواند الزامات مورد نیاز برای تحقق عدالت فضایی را تأمین کند. مرحله تدوین از این جهت بسیار مهم است که پایه و اساسی

مقدمه

نظر گرفتن نیازهای متناسب گروه‌هایی ویژه از قبیل کودکان و افراد مسن توزیع شده است (Omer, 2005). همچنین، موضوع عدالت شهری / فضایی با هدف تلاش برای تجدید نظر دربارهٔ روابط بین قدرت، فضا، سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی دچار تغییرات مفهومی زیادی شده است (Moroni, P. & Franco, 2024). از طرفی، فهم اینکه نظام قدرت چگونه فضا را به کار می‌گیرد و چگونه در فضا به کار گرفته می‌شود و اینکه قدرت چگونه در معانی فضا آشکار می‌شود، دارای اهمیت است (Rafian et al, 2019). در برنامهٔ فعلی توسعهٔ شهری سازمان ملل متحد یونسکو نیز بر ضرورت پیگیری عدالت فضایی در تمام ابعاد توسعهٔ شهری تأکید می‌کند که باید از هر نوع بی‌عدالتی فضایی که می‌تواند محدودیت دسترسی به منابع را افزایش دهد جلوگیری شود (Uwayezu & Vries, 2018). این اقدامات از طریق توافق ایجاد می‌شوند (Adegeye & Coetzee, 2019).

بررسی و ارزیابی طرح‌های توسعهٔ مبتنی بر نظریه‌های عدالت فضایی یکی از موضوعاتی است که در برنامه‌ریزی شهری ایران مغفول مانده است (Afsharnia et al, 2021). مطالعات نظری و تجربی نشان می‌دهد بی‌عدالتی فضایی در ایران ناشی از بی‌توجهی به برنامه‌ریزی فضایی و مدیریت ضعیف سیاسی فضا در مراحل قانون‌گذاری، اجرا و نظارت است (Ghadery Hajat & Hfeznia, 2020). از این‌رو، نظام تصمیم‌گیری دولتی در ایران برای دستیابی به عدالت جغرافیایی/فضایی با چالش‌های متعددی مواجه است (Ghadery et al, 2022). از طرفی، شهر تهران امروز به منزلهٔ کلان‌شهر با مشکلات فراوانی مواجه است که از ساختار کالبدی، فضایی و عملکردی متناسب با نیازش برخوردار نیست و با شاخص‌های پایداری و استانداردهای محیط زیستی فاصلهٔ زیادی دارد (Manouchehri Miandoab et al, 2019). همچنین، در شهر تهران در سال‌های گذشته اقدامات زیادی عمدتاً بزرگ‌مقیاس و پرهزینه با ادعای کاهش فاصله و شکاف شمال و جنوب توسط مدیریت شهری انجام شده است (Rafian et al, 2019). با این‌وجود، بی‌عدالتی فضایی/جغرافیایی در کشور و به تبع آن، در استان تهران و همچنین فقدان مدیریت یکپارچه در مدیریت شهری تهران، مشکلات امروز تهران را سبب شده است (Ghadery Hojjat et al, 2022).

نتایج تحقیقات بر عدم تعادل فضایی روشن در شهرهای ایران گواهی می‌دهند (Khaksari et al, 2021). همچنین، یافته‌های تحقیقات متعددی حکایت از نبود عدالت فضایی در کلان‌شهر تهران دارد (برای نمونه، Ganjipour et al, 2023؛ Ziari et al, 2022؛ Dadashpour & Shojaei, 2022؛ Marsousi et al, 2021؛ Rafian et al, 2019). برای نمونه، افتراق و بی‌عدالتی فضایی در توزیع شاخص‌های کالبدی مسکن در بین مناطق ۲۲گانهٔ تهران وجود دارد و فضای غالب در مناطق، شامل پهنه‌های نامناسب (۲۷٪ درصد) و بسیار نامناسب (۳۲٪ درصد) است (Marsousi et al, 2021). همچنین، الگوی توزیع فضایی شاخص‌های مسکن پایدار در سطح مناطق ۲۲گانهٔ شهر تهران به صورت خوشه‌ای است و مناطق ۱، ۲۲ و ۲۱ در رتبه‌های اول تا سوم و در وضعیت مطلوب قرار دارند. از نظر آماری نیز حدود ۴ درصد از مناطق در وضعیت مطلوب، ۴۱ درصد در وضعیت نیمه‌مطلوب و ۴۵ درصد در وضعیت نامطلوب قرار دارند (Safaralizadeh & Hosseinzadeh, 2023). علاوه بر این، از نظر جغرافیایی مناطق جنوب شرقی تهران در وضعیت نامطلوب قرار دارد و از شمال به جنوب و از غرب به شرق تهران از نظر شاخص‌های مسکن پایدار کاسته شده است (Safaralizadeh & Hosseinzadeh, 2023).

در مجموع، سیاست‌های کلان نقش بسیار مهمی در تحقق عدالت فضایی در کلان‌شهر تهران می‌توانند ایفا کنند که تا کنون چندان این مهم اتفاق نیفتاده و تهران از نظر معیارهای عدالت فضایی شرایط چندان مطلوبی ندارد. به بیانی، می‌توان گفت که سیاست‌های کلان توانسته‌اند به بهبود شرایط کلان شهر تهران از نظر عدالت فضایی بینجامند. بنابراین، نیاز است آسیب‌شناسی در مورد سیاست‌های کلان مدیریت شهری در تحقق عدالت فضایی در کلان‌شهر تهران انجام پذیرد. در این پژوهش، نویسندگان تلاش کرده‌اند علاوه بر مفهوم‌سازی عدالت فضایی در کلان‌شهر تهران، نسبت به شناسایی موانع

با شتاب شهرنشینی و جهانی شدن اقتصادی، بیگانگی فضایی، محرومیت و نابرابری در حال افزایش است و توسعهٔ پایدار شهرها را با چالش‌های جدی مواجه می‌کند. بنابراین، بررسی اهمیت و مسیر عدالت فضایی (Spatial Justice) در حکمرانی شهری در عصر جدید، نه تنها یک مطالبهٔ دانشگاهی، بلکه موضوعی واقع‌بینانه در توسعهٔ شهری کنونی است (Liu, 2023). از طرفی، اهمیت بحث عدالت در زمینه‌های فضایی و شهری مورد تأکید قرار گرفته است؛ از جمله با توجه به اینکه فرایندهای فضایی مانند جهانی‌سازی، شهرنشینی، حومه‌سازی، اصیل‌سازی، مهاجرت، مزاحمت‌های محیطی و مخاطرات، می‌تواند به پیامدهای اجتماعی مانند نابرابری، جداسازی، طرد شدن و دوری شدن منجر شود (Israel & Frenkel, 2018). بحث عدالت در زمینه‌های فضایی و شهری عمدتاً مبتنی بر مفهوم‌سازی‌های قبلی از عدالت اجتماعی است که در مورد روش‌های مختلف «توجه به پیامدهای ناعادلانه ناشی از فرایندهای اجتماعی و تصمیم‌گیری نهادی» است (Hopkins, 2021).

سیاست‌گذاری عرصهٔ مهم و قدرتمندی در تولید فضا و ایجاد عدالت یا ناعدالتی فضایی در شهرها به شمار می‌رود (Ghadery Hojjat et al, 2022). بر این اساس، عدالت فضایی یک ابزار مفهومی است که در چارچوب آن می‌توان پویایی، فرایندها و ابزارهای تولید فضای شهری را در دست‌یابی به شهری عدالت‌محور مورد بررسی و تحلیل قرار داد (Rafian et al, 2019). در دهه‌های اخیر، تغییرات سریع شهرها و بحران‌های ناشی از آن توجه‌ها را به سمت عرصهٔ سیاست‌گذاری شهری جلب کرده است (Jian et al, 2020). از سوی دیگر، صورت‌ها و شکل‌های نابرابرانه توزیع منابع و فرصت‌ها به ضرر بخش عمدهٔ افراد و گروه‌های اجتماعی ساکن در شهرها موجب شد تا نظریه‌پردازان انتقادی شهر با تکیه بر مفهوم «حق به شهر»، مطالبه‌های شهروندان را در برابر سیاست‌گذاران و تصمیم‌سازان شهری مطرح کنند (Ishtiaghi & Sharepour, 2019). از طرفی، سیاست‌گذاری شهری به تعیین سازوکارهای تصمیم‌گیری دربارهٔ منابع و امکانات در شهر می‌پردازد؛ به گونه‌ای که مشخص شود منافع و فرصت‌های موجود در شهر به چه نحو توزیع و به کار گرفته شوند (Rocco et al, 2022). این فرایندهای تصمیم‌گیری در نهایت به شکل‌گیری الگوهای فضایی مشخصی از توزیع منابع و فرصت‌ها منجر می‌شوند که ساختار برابری یا نابرابری را در کالبد شهر عینیت می‌بخشند و این مهم، مورد توجه نظریه‌پردازان انتقادی شهر است (Ishtiaghi & Sharepour, 2019).

عدالت فضایی در شهر، به انتظام پراکندگی و طرح پراکنش فضای خدمات و امکانات شهری، نگاه ویژه‌ای می‌کند. در میثت برابری و مساوات هیچ‌یک از گروه‌های شهری و طبقات ساکن در آن بر دیگری رجحان ندارد و نگاه یکسانی برای همگان فارغ از پایگاه اجتماعی و اقتصادی‌شان برای دسترسی به خدمات عمومی شهری مهیا می‌سازند (Ganjipour et al, 2023). همچنین، عدالت فضایی به عنوان یکی از اصول بنیادین برنامه‌ریزی شهری، بر توزیع عادلانهٔ منابع، خدمات و فرصت‌ها در میان تمامی اقشار جامعه تأکید دارد و نقشی کلیدی در کاهش نابرابری‌های اجتماعی، بهبود کیفیت زندگی و دستیابی به توسعهٔ پایدار ایفا می‌کند (Rezaei et al, 2025). از طرفی، عدالت فضایی به عنوان یک ضرورت در توزیع کاربری‌های عمومی شهرهای امروزی مطرح است و بی‌عدالتی در نحوهٔ توزیع کاربری‌های عمومی شهری، تأثیر جبران‌ناپذیری بر ساختار، ماهیت شهر و جدایی‌گزینی طبقاتی مناطق شهر می‌گذارد و مدیریت شهری را با چالش‌های جدی روبه‌رو می‌کند (Roshni et al, 2024). عدالت فضایی محور مشترک انواع عدالت در شهر و از اهمیت ویژه و خاصی برخوردار است. با این‌وجود، طی دو دههٔ گذشته با وجود توسعهٔ عدالت فضایی، به دلیل عدم سهولت در اجرای آن برنامه‌ریزان شهری نتوانسته‌اند از عدالت فضایی ارزیابی جامع و کاملی ارائه دهند (Ahmadi Mirabadi et al, 2023).

مفهوم عدالت فضایی به درجه‌ای از خدمات و امکانات اشاره دارد که به صورت برابر در نواحی مختلف و گروه‌های سیاسی، قومی و اقتصادی مختلف، با در

نظری، سیاسی و هنجاری بسیار متنوعی را پیش گرفته است؛ این مفهوم به تأکید متمرکز بر جنبه‌های مکانی یا جغرافیایی عدالت و بی‌عدالتی اشاره دارد (Israel & Frenkel, 2018). در واقع از نظر برخی پژوهشگران، عدالت فضایی به معنای دسترسی یکسان به خدمات عمومی پایه مانند مدارس، امکانات بهداشتی، فرهنگی و غیره است که می‌توان آن‌ها را سنجید (Israel & Frenkel, 2018).

مفهوم عدالت فضایی معمولاً برای تغییر ریشه‌ای در سیاست‌ها و برنامه‌ریزی شهری تعیین‌کننده تلقی می‌شود. با این حال، «هیچ تعریف توافق‌شده‌ای از عدالت فضایی وجود ندارد» (Przybylinski, 2023). بخشی از این ابهام مفهومی از آنجا ناشی می‌شود که ایده عدالت فضایی، علی‌رغم پذیرش گسترده، هنوز به اندازه کافی از منظر تحلیلی مورد واکاوی و شفاف‌سازی قرار نگرفته است. هر گونه تلاش برای رسمی کردن یا عملیاتی کردن موضوع عدالت فضایی نیازمند مشخص کردن مقدماتی معانی و محدوده احتمالی آن است (Moroni & Franco, 2024). بی‌عدالتی فضایی در زیرساخت‌های کالبدی و اجتماعی و توزیع فضایی ریشه دارد که از طریق فرایندهای توسعه نامتوازن تشکیل شده‌اند (Hopkins, 2021). در نهایت، عدالت فضایی را می‌توان عاملی دانست که از طریق اتصال میان نیازهای فضایی، قدرت و پیوندهای فضایی و با ایجاد همبستگی میان مراکز نابرابر، بی‌عدالتی را تغییر می‌دهد و این مراکز را بار دیگر حیات می‌بخشد (Mina Bassett, 2013). تشکر فضایی در مورد عدالت نه تنها درک نظری ما را غنی می‌کند، بلکه می‌تواند بینش‌های جدید قابل توجهی ایجاد کند تا دانش عملی را برای اعمال مؤثرتر عدالت گسترش دهد (Soja, 2009).

پیشینه پژوهش

موضوع پژوهش در تعدادی از تحقیقات داخلی و خارجی بررسی شده است. روشنی و همکاران (۲۰۲۴) در پژوهشی پراکنش کاربری‌های عمومی شهری از منظر عدالت فضایی در مناطق ده‌گانه کلان‌شهر شیراز را تحلیل کردند. نتایج بررسی میزان نابرابری‌ها در توزیع خدمات و کاربری‌های عمومی نشان داد کاربری‌های عمومی شهر همچون اداری، جهانگردی و پذیرایی از وضعیت بهتری نسبت به سایر کاربری‌های نه‌گانه شهری برخوردار هستند و کاربری‌های ورزشی، آموزشی، تأسیسات و تجهیزات شهری در وضعیت بحرانی قرار دارند. یافته‌های پژوهش ابراهیم‌پور و همکاران (۲۰۲۴) نیز نشان داد با ارتقای دانش فضایی (عقلانیت فنی)، هدایت و کنترل (انضباط) و مشارکت شهروندی و با گام برداشتن به سمت شکل‌های کامل‌تر تصمیم‌سازی، می‌توان شدت بی‌عدالتی در شهر را کاهش داد. یافته‌های پژوهش بدرق‌نژاد و همکاران (۲۰۲۴) نیز نشان داد شاخص‌های پایداری فضایی کیفیت محیط، به صورت متوازن توزیع نشده و تفاوت چشمگیری بین مناطق کلان‌شهر تهران از نظر برخورداری از شاخص‌های پایداری ملاحظه می‌شود. همچنین بر اساس نتایج پژوهش یادشده، مناطق ۲۱ و ۱۸ کلان‌شهر تهران در رتبه اول و دوم قرار گرفته‌اند. بر اساس نتایج پژوهش گنجی‌پور و همکاران (۲۰۲۳)، در منطقه ۸ شهر تهران عدم تعادل در توزیع فضایی خدمات و امکانات شهری وجود دارد. همچنین، بر اساس نتایج روش آنتروپی، معیارهای فرهنگی، ورزشی و فضای سبز به ترتیب دارای بالاترین عدم تعادل است.

یافته‌های پژوهش زیاری و همکاران (۲۰۲۲) نیز گویای آن است که محلات منطقه ۶ تهران از نظر توزیع شاخص‌های عدالت فضایی در وضعیت مطلوب قرار ندارند. نتایج پژوهش داداش‌پور و شجاعی (۲۰۲۲) در حاشیه کلان‌شهر تهران نشان داد جهت تغییر و رسیدن به عدالت فضایی و رهایی از تله فضایی فقر، فقط عدالت توزیعی کافی نیست، بلکه حرکت در توزیع متناسب قدرت در بُعد نهادی بر اساس مقوله‌های قدرت، سلطه، عدالت، وابسته‌سازی، ایدئولوژی، حق به شهر و شهروندی می‌تواند راهگشا باشد. بر اساس نتایج پژوهش مرصوصی و همکاران (۲۰۲۱) نیز، افتراق و ناعدالتی فضایی در توزیع شاخص‌های کالبدی مسکن در بین مناطق ۲۲ گانه تهران وجود دارد و فضای غالب در مناطق، پهنه‌های نامناسب (۲۷ درصد) و بسیار نامناسب (۳۲ درصد) است. نتایج پژوهش اشتیاقی و شارع‌پور (۲۰۱۹) نیز نشان داد تقویت نهادهای

تحقق عدالت فضایی در سیاست‌های کلان مدیریت شهری اقدام کنند. مسئله اصلی تحقیق حاضر، پاسخ به این سه سؤال است که عبارت‌اند از: (۱) ابعاد و مؤلفه‌های شکل‌دهنده مفهوم عدالت فضایی در کلان‌شهر تهران چه مواردی هستند؟ (۲) موانع تحقق عدالت فضایی در سیاست‌های کلان مدیریت شهری در کلان‌شهر تهران چه مواردی هستند؟ (۳) پسایندهای تحقق عدالت فضایی در سیاست‌های کلان مدیریت شهری در کلان‌شهر تهران چه مواردی هستند؟

مبانی نظری

عدالت فضایی، شاخه‌ای از عدالت اجتماعی است که مرکز اصلی برنامه‌ریزی تأسیسات شهری محسوب می‌شود (Tabei et al, 2016). همچنین، عدالت فضایی توزیع عادلانه و دموکراتیک منافع و مسئولیت‌های اجتماعی در فضا با مقیاس‌های مختلف است (Adegeye & Coetzee, 2019). عدالت فضایی با اذعان به این نکته که فضا به شکل اجتماعی تولید می‌شود و به روابط اجتماعی شکل می‌دهد، به تقویت مفهوم عدالت اجتماعی می‌پردازد (Bromberg et al, 2007). مفهوم «عدالت فضایی» به طور گسترده در مباحث معاصر و ادبیات دانشگاهی (به عنوان مثال، در زمینه‌های مطالعات شهری، نظریه برنامه‌ریزی، و جغرافیای انسانی و سیاسی) به کار می‌رود. عبارت «عدالت اجتماعی سرزمینی» قبلاً در دهه ۱۹۷۰ توسط دیوید هاروی (۱۹۷۳) استفاده می‌شد. از اولین نویسندگانی که به طور سیستماتیک از برچسب «عدالت فضایی» استفاده کرد، گوردون پیری (۱۹۸۳) بود. سپس، یک مورد تأثیرگذار که به طور خاص بر «عدالت فضایی» متمرکز بود، اثر سوجا (۲۰۱۰) بود (Moroni & Franco, 2024). تغییر گسترده توجه به عدالت فضایی به موازات «چرخش فضایی» اخیر در بسیاری از رشته‌ها رخ داده است (Nyamoi, 2023).

عدالت فضایی نقطه اشتراک و اتصال دو مفهوم عدالت اجتماعی و فضا است. فضا و سازمان‌یافتگی آن از ابعاد مهم جوامع بشری است (Soja, 2009). فضا یک ساختار اجتماعی است که منعکس‌کننده حقایق اجتماعی بوده و بر روابط اجتماعی تأثیرگذار است (Rafian, M., & Alvandipour, 2016). از این رو، هم عدالت و هم بی‌عدالتی در فضا نمود می‌یابد (Buchholtz et al, 2020). در گفتمان عدالت فضایی، تأکید اصلی فقط بر کالبد و ویژگی‌های فیزیکی فضا نیست، بلکه بر تحلیل انتقادی فرایندهای اجتماعی، اقتصادی و سیاسی است که این فضاها را تولید می‌کند و به آن‌ها معنا می‌بخشند (Diksei, 2013). عدالت فضایی، به معنای توزیع فضایی منابع ارزشمند اجتماعی مانند آموزش، اشتغال، حمل‌ونقل، بهداشت و مسکن در هر جامعه تعریف شود، به گونه‌ای که همه به آن‌ها دسترسی کافی داشته باشند؛ در حالی که محرومان جامعه اولین ذی‌نفع هستند (Israel & Frenkel, 2018). در تلاش برای دستیابی به عدالت فضایی، موارد یادشده می‌تواند با ارتقای تنوع، دموکراسی، برابری و توزیع عادلانه بر اساس شایستگی و/یا نیاز، در سیاست‌ها، طرح‌ها، چارچوب‌ها و ساختار شهرها در برنامه‌ریزی فضایی گنجانده شود. به بیانی، بعد سادی عدالت فضایی، معادل عدالت توزیعی و سایر ابعاد معادل عدالت فرایندی هستند (Adegeye & Coetzee, 2019).

مفهوم عدالت فضایی به عنوان یک ابزار هنجاری در تحقق عدالت در ابعاد شهری مورد توجه قرار گرفته است. به عقیده سوجا عدالت فضایی هم می‌تواند به عنوان نتیجه و نمایانگر الگوهای توزیعی که عادلانه یا ناعادلانه هستند و هم فرایندهایی که این نتایج را تولید می‌کند، دیده شود (Soja, 2009). به بیانی، در عدالت فضایی با دو رویکرد اصلی مواجهیم: (۱) عدالت توزیعی (محصول‌گرا و ۲) فرایندهای تصمیم‌سازی (عدالت فرایندی و ساختاری). عدالت فضایی محصول‌گرا به توزیع جغرافیایی منابع و خدمات تفسیر می‌شود. عدالت فضایی فرایندی نیز بحث می‌کند که چگونه فرایندهایی مانند اسناد برنامه‌ریزی، قوانین و ضوابط و فضاهای تصمیم‌سازی را ایجاد می‌کنند (Safari et al, 2023). همچنین، به طور کلی صاحب‌نظران رویکردها به عدالت فضایی را به چهار دسته تقسیم کرده‌اند: برابری فرصت‌ها، عدالت نیاز مینا، پاسخ‌گویی برابر به تقاضاها، پیروی از سیستم بازار. عدالت فضایی ریشه در بحث‌های آکادمیک طولانی‌مدت دارد و جهت‌گیری‌های

تحقق عدالت فضایی در سیاست‌های کلان مدیریت شهری ارائه شود.

روش پژوهش

این پژوهش با هدف توسعه یک مدل مفهومی جهت تحلیل موانع تحقق عدالت فضایی در سیاست‌های کلان مدیریت شهری انجام گرفته است. پژوهش حاضر از نظر هدف توسعه‌ای - کاربردی است و از نظر روش تحلیل محتوای کیفی محسوب می‌شود. تحقیق حاضر از آنجا که به دنبال آن است که تئوری‌ها و مبانی علمی موجود در زمینه عدالت فضایی را از رویکرد آسیب‌شناسانه توسعه دهد و ابعاد و جوانب مختلف آن را بشناسد، توسعه‌ای محسوب می‌شود. همچنین، نتایج تحقیق از آنجا که می‌تواند توسط مدیران و سیاست‌گذاران شهرداری و سایر نهادهای مدیریت شهری شهر تهران برای ارتقای وضعیت عدالت فضایی مورد استفاده قرار گیرد، کاربردی است. هستی‌شناسی این پژوهش از نوع آرمان‌گرا یا ایده‌آلیست است. بر اساس این هستی‌شناسی، انسان‌ها، واقعیات و جهان‌های اجتماعی را آن طور که می‌خواهند می‌بینند و تفسیر می‌کنند (Qalandarian, 2022). در این پژوهش نیز پدیده عدالت فضایی در کلان‌شهر تهران، از دیدگاه سیاست‌گذاری که در آن عوامل انسانی و اجتماعی دخیل هستند، بررسی شده است. همچنین، معرفت‌شناسی پژوهش حاضر، از رویکرد ساخت‌گرایانه تبیین می‌کند. این رویکرد، شناخت را در بستر تعاملات و نتایج اجتماعی حاصل از کاربران حوزه مورد بررسی در نظر می‌گیرد (Mohammadpour, 2010) و ناهادهایی نظیر زبان را که نقش کلیدی در این تعاملات ایفا می‌کنند، سازنده جهان اجتماعی آنان قلمداد می‌کند (Kalof et al, 2008). به این منظور، از دو روش توصیفی - تحلیلی (جهت تبیین فرایند تحلیل مضمون) و پیمایشی (به منظور بهره‌گیری از تجارب عملی در قالب مصاحبه‌ها) بهره‌برداری شده است. به منظور طراحی مدل، از روش تحلیل مضمون استفاده شده است. بر اساس دیدگاه براون و کلارک (۲۰۰۶)، فرایند تحلیل تم زمانی آغاز می‌شود که تحلیلگر، الگوهای معنا و موضوعاتی که جذابیت بالقوه دارند را مد نظر قرار می‌دهد. این تحلیل شامل یک رفت و برگشت مستمر بین داده‌ها و خلاصه‌های گذاری شده و تحلیل داده‌هایی است که ایجاد می‌شوند (Braun & Clarke, 2006). برای نمونه، این فرایند رفت و برگشتی در عمل به این صورت بود که پس از شکل‌گیری مضمون اولیه «نفی حاشیه‌نشینی»، تیم تحقیق دوباره به متن کامل مصاحبه‌ها بازگشت تا اطمینان یابد که این مضمون تمامی جوانب مد نظر مشارکت‌کنندگان (مانند جدایی‌گزینی قومی، طبقاتی و...) را پوشش می‌دهد و داده متناقضی وجود ندارد.

مشارکت‌کنندگان در تحقیق شامل خبرگان دانشگاهی و اجرایی شهرداری تهران بودند که به صورت هدفمند و با روش گلوله برفی انتخاب شدند. در این روش نمونه‌گیری، معیاری برای تعیین نمونه مطرح می‌شود و بر مبنای آن افراد حائز شرایط به منظور نظرسنجی در خصوص پژوهش گزینش می‌شوند. مطالعات نشان می‌دهند به طور کلی تعداد (۱۰۱۵) نمونه برای انجام مصاحبه کافی است (Kvale, 1996). شرایط انتخاب خبرگان دانشگاهی مواردی از قبیل داشتن مدرک دکتری در یکی از رشته‌های مرتبط با موضوع تحقیق، سابقه فعالیت پژوهشی در رابطه با موضوع تحقیق و داشتن سابقه همکاری با شهرداری تهران بود. همچنین، شرایط انتخاب خبرگان اجرایی در شهرداری تهران مواردی از قبیل داشتن حداقل ۵ سال سابقه مدیریتی، آشنایی با مبانی علمی و اجرایی در زمینه عدالت فضایی، داشتن حداقل مدرک کارشناسی ارشد و تمایل به مشارکت در فرایند پژوهش بود. به منظور گردآوری داده‌ها، با ۸ نفر از خبرگان دانشگاهی و همچنین، ۱۶ نفر از خبرگان اجرایی مصاحبه نیمه‌ساختاریافته به عمل آمد. همچنین، فرایند انجام مصاحبه نیمه‌ساختاریافته با خبرگان تا مرحله رسیدن به اشباع نظری ادامه یافت. در این روش، محقق پس از انجام مصاحبه با خبره شماره ۲۱، متوجه شد که با ادامه مصاحبه‌ها نکته یا مطلب جدیدی به موارد قبلی افزوده نمی‌شود، اما برای کسب اطمینان ۳ مصاحبه دیگر انجام داد. مشخصات مشارکت‌کنندگان در پژوهش جدول ۱ قابل ملاحظه است.

مدنی و اجتماعی و ایجاد سازوکارهای نظارت و مشارکت شهروندان در روند تصمیم‌گیری‌ها درباره انتخاب و انجام پروژه‌های کلان‌شهری در کنار به‌کارگیری بودجه‌ریزی مشارکتی در چگونگی هزینه‌کرد سرمایه‌های شهر، از جمله مواردی است که در عمل می‌تواند به تحقق حق به شهر در اداره شهرها منجر شود. یافته‌های پژوهش رفیعیان و همکاران (۲۰۱۹) نیز نشان داد سند سیاست‌گذاری مدیریت شهری شهر تهران، به معیارهای نفی حاشیه‌ای شدن، همه‌شمولی، برابری فرصت‌ها و مشارکت توجه بیشتری داشته و به معیارهای تنوع، شفافیت و توافق توجه کمتری شده است. بر اساس نتایج پژوهش منوچهری میان‌دوباب و همکاران (۲۰۱۹) نیز بین مناطق شهر تهران شکاف فضایی شدیدی وجود دارد. یافته‌های پژوهش رحیمی و نقدی (۲۰۱۷) نیز نشان داد مؤلفه‌های مؤثر بر مشارکت شهروندان به‌ترتیب شامل بسترسازی نهادی، ظرفیت‌سازی اجتماعی، حکمروایی شایسته شهری، شکل‌گیری حکومت محلی و عدالت فضایی است. در نهایت، نتایج پژوهش حیدریان و رحیمی (۲۰۱۷) گویای آن است که برای بهبود حکمروایی شهری در ساماندهی سکونت‌های غیررسمی، ظرفیت‌سازی محلی و جلب مشارکت مردم، حضور مدیریت‌های مردمی و خصوصی در فرایند مدیریت شهری و تقویت سرمایه اجتماعی درون و میان‌نهادی ضرورت مداخله در قالب یکپارچه مورد نیاز است.

نتایج پژوهش دلشاد سیاهکلی و همکاران (۲۰۲۴) حاکی از آن است که توزیع ناعادلانه خدمات درمانی در شهر تهران، از سیاست‌های رشد قطبی ناشی می‌شود که در آن همه خدمات در یک یا چند حوزه متمرکز شده‌اند. بر اساس نتایج پژوهش نیامی (۲۰۲۳)، ارتقای شفافیت، ایجاد بسترهایی برای مشارکت شهروندان، ادغام فناوری در سیستم مدیریت ترافیک، پرورش فرهنگ پاسخ‌گویی، و افزایش آگاهی عمومی از مقررات و حقوق تحرک از طریق آموزش جامع شهروندی، برخی از مداخلات و راهبردهایی است که می‌تواند برای جبران بی‌عدالتی‌ها در چشم‌انداز تحول نایروبی به کار گرفت. نتایج پژوهش روکو (۲۰۲۲) گویای آن است که عدالت یک ضرورت برای تحقق موفقیت‌آمیز برنامه‌ریزی فضایی است. همچنین، نقش برنامه‌ریزی به عنوان یک ابزار استدلال عمومی مهم است و برنامه‌ریزی مشارکتی به عنوان ابزاری مناسب برای دستیابی به عدالت فضایی باید مد نظر قرار گیرد. نتایج مطالعه قلعه تیموری و همکاران (۲۰۲۱) نشان داد استان تهران در بین سایر استان‌ها در پایین‌ترین سطح پایداری قرار دارد. همچنین، عدالت فضایی می‌تواند در ارتقای سطح پایداری استان تهران اثربخش باشد. جیان و همکاران (۲۰۲۰) در پژوهش خود یک چارچوب مفهومی برای ارزیابی عدالت فضایی در دسترسی فضای باز عمومی ایجاد کردند که شامل پنج بعد دسترسی و مدیریت، جامعه‌پذیری و تنوع، تقاضا و تأمین، لایه اجتماعی و اطلاعات، و شمول اجتماعی است. نتایج مطالعه قادری حاجت و حفظانیا (۲۰۲۰) نیز نشان داد بی‌عدالتی فضایی در ایران به جغرافیای طبیعی و توزیع نابرابر منابع طبیعی (ویژگی‌های ذاتی)، جغرافیای انسانی و ساختار فضایی ملت، تمرکزگرایی در نظام سیاسی، روش‌های سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی توسعه ملی و منطقه‌ای، و محیط ژئوپلیتیک جهانی، نابرابری در توزیع قدرت سیاسی، ثروت و منابع فرصت مربوط می‌شود.

در مجموع، بررسی پیشینه پژوهش نشان می‌دهد بخش قابل توجهی از تحقیقات موجود، به تحلیل‌های عملیاتی و خرد در حوزه عدالت فضایی پرداخته و ابعاد کلان و سیاست‌گذارانه آن را کمتر مورد توجه قرار داده‌اند. بنابراین، نوآوری تحقیق حاضر پرداختن به موضوع عدالت فضایی از یک نگاه کلان و مبتنی بر آسیب‌شناسی سیاست‌های این حوزه است. همچنین، تحقیقات گذشته عمدتاً رویکرد توصیفی - تحلیلی را برای بررسی موضوع عدالت فضایی به کار برده‌اند. به منظور پر کردن خلأ تحقیقاتی موجود، در تحقیق حاضر از نگاه بومی و در راستای ایجاد نتایج کاربردی و با بهره‌گیری از رویکرد اکتشافی، از طریق روش مصاحبه نیمه‌ساختاریافته با خبرگان و تکنیک تحلیل مضمون (تم) استفاده می‌شود تا الگویی جامع، بومی و کاربردی برای مفهوم‌سازی عدالت فضایی در کلان‌شهر تهران و همچنین، شناسایی موانع

جدول ۱. مشخصات مشارکت‌کنندگان در پژوهش

عنوان	تعداد
مدرک تحصیلی	
دکتر	۱۹
کارشناسی ارشد	۵
سابقه کاری	
بیش از ۳۰ سال	۶
بین ۲۰ تا ۳۰ سال	۱۵
بین ۱۰ تا ۲۰ سال	۳
جنسیت	
مرد	۱۸
زن	۶

همچنین، مفهوم معیار پایایی مربوط به پایداری داده‌ها طی زمان و در شرایط متفاوت است. پایایی در پژوهش کیفی با مفهوم آن در پژوهش کمی متفاوت است و به معنای «اعتمادپذیری» (Dependability) و «تکرارپذیری» (Auditability) فرایند است. «به منظور حصول اطمینان از اعتمادپذیری (Dependability) فرایند کدگذاری که معادل مفهوم پایایی در پژوهش‌های کمی است، از روش پایایی بین دو کدگذار (Inter-coder reliability) استفاده شد تا میزان سازگاری در تفسیر داده‌ها سنجیده شود. فرمول استفاده شده در ادامه ارائه شده است:

$$PAO = 2M / (n1 + n2)$$

PAO (Percentage of Agreement Observation) درصد توافق مشاهده شده (ضریب پایایی)

M تعداد توافق در دو مرحله کدگذاری

n1 تعداد واحدهای کدگذاری شده در مرحله اول

n2 تعداد واحدهای کدگذاری شده در مرحله دوم

به منظور سنجش پایایی بین کدگذاران (Inter-coder reliability)، چهار مصاحبه به صورت مستقل توسط دو نفر از پژوهشگران در بازه زمانی ۱۵ روز کدگذاری شد و سپس میزان توافق میان آن‌ها با استفاده از فرمول ضریب توافق درصدی محاسبه شد. پس از آن، کدهای تعیین شده برای هر یک از مصاحبه‌ها یک‌به‌یک با هم مقایسه شد. در هر یک از مصاحبه‌ها، کدهای مشابه تحت عنوان «توافق» و کدهای غیرمشابه تحت عنوان «عدم توافق» مشخص شد. محاسبات و یافته‌های مربوط به پایایی مرحله کیفی در جدول ۲ قابل ملاحظه است.

مریام (۲۰۰۹) روایی را میزان انطباق بین یافته‌های پژوهش و واقعیات موجود تعریف کرد (Merriam, 2009). در این پژوهش، با توجه به دیدگاه مریام (۲۰۰۹)، در روش کثرت‌گرایی (Triangulation)، چند منبع داده یا چندین روش به منظور تأیید داده‌های در حال ظهور به کار گرفته می‌شود. همچنین، در روش بررسی توسط اعضا (Member checks) از پاسخ‌دهندگان خواسته می‌شود تا به پرسش میزان مورد پذیرش بودن نتایج پاسخ دهند (Merriam, 2009). در پژوهش حاضر، به منظور تأیید روایی مرحله کیفی بر اساس روش بررسی توسط اعضا، نقشه مضمین به همراه تعاریف و نمونه کدهای هر مضمون، در اختیار ۳ نفر از مشارکت‌کنندگان قرار گرفت و از ایشان خواسته شد تا انطباق تفاسیر پژوهشگران با دیدگاه‌های خود را ارزیابی کنند. نظرات اصلاحی ایشان عمدتاً بر شفاف‌سازی و اصلاح عناوین برخی مضامین پایه متمرکز بود که در نسخه نهایی اعمال شد. همچنین، بر اساس روش کثرت‌گرایی یافته‌های پژوهش با مبانی نظری و نتایج تحقیقات پیشین و سایر منابع موجود مقایسه و تطبیق داده شد که سازگاری مطلوبی بین آن‌ها وجود داشت. در ضمن، برای اطمینان از روایی مصاحبه‌ها از نظر کارشناسان استفاده می‌شود. به این منظور، با گروه کارشناسانی متشکل از اساتید شهرسازی و همچنین، متخصص در پژوهش کیفی مشورت می‌شود (Qalandarian, 2022). در این پژوهش، این فرایند بر مبنای ارسال پرسش‌ها پیش از جلسه، متعاقباً تنظیم وقت و تبیین رویه اجرایی، و همچنین ارائه مستندات مورد استفاده به همراه تشریح چگونگی کدگذاری، تجزیه و تحلیل داده‌ها و استخراج مدل نظری، به انجام رسید. از منظر کارشناسان مشارکت‌کننده، پژوهش دارای روایی قابل قبولی است.

جدول ۲. یافته‌های پایایی مرحله کیفی

مصاحبه	تعداد کدهای مرحله اول	تعداد کدهای مرحله دوم	تعداد توافق‌ها	تعداد عدم توافق‌ها	درصد پایایی
۱	۳۲	۳۶	۳۰	۶	۸۸
۲	۲۸	۳۰	۲۶	۴	۸۹
۳	۲۲	۲۶	۲۰	۶	۸۳
۴	۳۰	۳۲	۲۸	۴	۹۰
کل	۲۸	۳۱	۲۶	۵	۸۸

مضمون تحلیل شدند. گام‌های انجام‌گرفته به منظور طراحی مدل بر اساس دیدگاه براون و کلارک (۲۰۰۶) با روش تحلیل مضمون شامل موارد زیر است: *گام اول- آشنایی با داده‌ها*: در این گام محققان نسبت به بررسی مصاحبه‌های انجام‌گرفته با خبرگان اقدام کردند. به این منظور، متن و محتوای مصاحبه‌ها طی دو مرحله و در بازه زمانی ۱۵ روزه بررسی شد تا کلیه مطالب و محتوای مطرح‌شده توسط خبرگان استخراج شود. علاوه بر این، مواردی نیز وجود داشت که در مورد مطالب مطرح‌شده از سوی خبرگان و منظور دقیق آن‌ها ابهاماتی مطرح بود که در این شرایط برای رفع ابهام با خبرگان تماسی برقرار شد تا آن‌ها نظر خود را شفاف و بدون هرگونه ابهامی مطرح کنند. پس از بررسی و یادداشت‌برداری از محتوای مصاحبه‌ها، محققان طی چندین مرحله به بررسی و بازخوانی آن‌ها پرداختند تا برای آن‌ها تسلط کاملی بر متن و محتوای مصاحبه‌ها ایجاد شود.

گام دوم- ایجاد کدهای اولیه: در گام بعد، پس از اینکه محققان بر متن و محتوای مصاحبه‌ها تسلط پیدا کردند، نسبت به شناسایی کدهای اولیه اقدام کردند. کد مربوط به ویژگی داده‌ها را معرفی می‌کند که از دیدگاه فرد تحلیلیگر جذاب و مهم به نظر می‌رسد (Braun & Clarke, 2006). روش کار در این گام به این شکل بود که محققان برای هر مطلب بیان‌شده توسط خبرگان که به یک موضوع خاصی اشاره می‌کرد، یک کد شناسایی می‌کردند. در مواردی که برداشت‌های متفاوتی از یک بخش از مصاحبه وجود داشت، محققان از طریق جلسات بحث و بازبینی مشترک و مراجعه مجدد به فایل صوتی مصاحبه، به یک کد واحد و مورد توافق دست می‌یافتند تا از سوگیری فردی در فرایند تحلیل کاسته شود. در مواردی نیز محققان متوجه می‌شدند که چند قسمت از متن مصاحبه، به یک موضوع خاص اشاره دارد و می‌تواند به عنوان یک کد شناسایی شود. در این موارد برای تعریف یک کد برای چند متن مورد نظر، محققان به بررسی دقیق‌تر منظور خبره مصاحبه‌شونده می‌پرداختند و در نهایت، نظر اکثریت پذیرفته می‌شد. در جدول ۳، چند نمونه از متن مصاحبه‌ها و کدهای شناسایی‌شده قابل ملاحظه است.

همانطور که در جدول ۲ مشاهده می‌شود، میانگین کدها در مرحله اول ۲۸، میانگین کدها در مرحله دوم ۳۱، میانگین توافق‌ها ۲۶، میانگین عدم توافق‌ها ۵ و پایایی کل ۸۸ درصد است که به این دلیل که مقدار محاسبه‌شده بیشتر از ۰/۷ درصد است، پایایی مرحله کیفی مورد تأیید است.

در این پژوهش، پس از اینکه داده‌های حاصل از مصاحبه به روش تحلیل مضمون تجزیه و تحلیل شد، کدهای شناسایی‌شده در سه دسته پیش‌بیندها، عدالت فضایی و پسا‌بیندها قرار گرفتند. به این منظور، پس از پایان فرایند کدگذاری، کدهایی که مشابه یکدیگر بودند و از نظر مفهومی و محتوایی اشتراک داشتند، با هم ترکیب و تلفیق شدند و مضامین پایه را شکل دادند. کدهایی که از نظر مفهومی به یک پدیده واحد ارجاع می‌دادند، از طریق فرایند مقایسه مداوم (Constant Comparison)، توسط تیم تحقیق در یک گروه قرار گرفتند. در موارد اختلافی، از طریق بحث و بازگشت به متن اصلی مصاحبه، بر سر تعلق یک کد به یک مضمون مشخص، توافق حاصل می‌شد. پس از آن، علاوه بر تعیین و انتخاب نام اولیه برای مضامین پایه، در مورد مرتبط بودن هر یک از مضامین اولیه با کدهای شناسایی‌شده و همچنین، سؤالات پژوهش بررسی‌های کامل‌تری انجام پذیرفت. در این گام، مضامین پایه و کدها در چند مرحله مرتب و بازبینی شد تا در نهایت جمع‌بندی نهایی انجام شد. در مرحله بعدی، ماهیت هر یک از مضامین پایه به طور دقیق‌تر تعیین شد و نام مناسب برای آن‌ها انتخاب شد. پس از تعیین و نامگذاری مضامین پایه، مضامین سطح بالاتر یعنی مضامین سازمان‌دهنده شناسایی شدند. روش کار به این شکل بود که ابتدا مضامینی که وجه اشتراک مفهوم و محتوایی زیادی با هم داشتند یا در محدوده یک موضوع خاص بودند با هم ادغام شده و مضامین سازمان‌دهنده را تشکیل دادند. در نهایت، پس از آن مضامین سازمان‌دهنده نیز که با هم اشتراک مفهومی داشتند، دسته‌بندی شدند و مضامین فراگیر را تشکیل دادند.

■ یافته‌های پژوهش

در این پژوهش، به منظور گردآوری داده‌ها برای طراحی مدل از مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته با خبرگان استفاده شد و داده‌های به‌دست‌آمده با روش تحلیل

جدول ۳. نمونه‌ای از متن مصاحبه‌ها و کدهای شناسایی‌شده

کد شناسایی‌شده	متن مصاحبه
بازتوزیع ثروت‌ها و فرصت‌ها به نفع مناطق و اقتدار محروم	«در شهر تهران شاهد این هستیم که عمده امکانات و طبقات در قسمت مناطق مرفه‌نشین قرار دارد و این مسئله به نوعی باعث شکل‌گیری بی‌عدالتی منطقه‌ای شده است. این در حالی است که بقیه مناطق نیز اگر از نظر امکانات و توزیع ثروت شرایط بهتری پیدا کنند، می‌توانند زمینه زندگی مناسب‌تری برای اقتدار محروم ایجاد کنند.»
کاهش به‌حاشیه‌رانی گروه‌های اجتماعی	«در شهر تهران به دلیل بی‌عدالتی شکل‌گرفته در مناطق مختلف و عدم توازن بین آن‌ها، گروه‌های مختلف اجتماعی که توانایی ساکن شدن در مناطق با شرایط مطلوب‌تر را ندارند، مجبور هستند به مناطق حاشیه‌ای رانده شوند. این در حالی است که توزیع عادلانه منابع بین مناطق باعث می‌شود اختلاف بین مناطق بالا و پایین کمتر شود و حاشیه‌نشینی کاهش پیدا کند.»
ارائه ضوابط و سیاست‌های متفاوت متناسب با شرایط و ظرفیت هر محدوده جغرافیایی	«مفهوم عدالت این نیست که در شرایط کنونی با همه مناطق به شکل یکسان برخورد شود. باید تلاش شود ضوابط و سیاست‌ها به گونه‌ای باشد که متناسب با ظرفیت و شرایط هر منطقه با آن برخورد شود، اما نکته مهم این است که اقدامات به گونه‌ای باشد که جهت‌گیری برای کاهش اختلاف بین مناطق مرفه و محروم باشد و در میان مدت بتوانیم این فاصله را به حداقل ممکن برسانیم.»
اطلاع‌رسانی بهنگام و کامل در مورد مسائل شهری به شهروندان	«باید ضوابط به گونه‌ای باشد که شهروندان در مورد اقدامات و برنامه‌هایی که به منظور کاهش فاصله بین مناطق مختلف تهران اطلاع داشته باشند و حتی در این زمینه توجیه شوند. در این شرایط مشارکت و همراهی آن‌ها بی‌شک بیشتر است.»
تقویت همدلی و اعتماد بین مسئولان اجرایی و مردم	«در سالیان اخیر میزان اعتماد بین شهروندان و مدیران شهری کاهش یافته و این فاصله به سرعت در حال گسترش است. لذا، باید این اعتماد بازسازی شود و بتوانیم با کاهش فاصله به‌وجودآمده بین مسئولان و مردم، به سمت معیارهای عدالت‌محور در مدیریت شهری حرکت کرد.»
ترویج ارزش‌ها و گفت‌وگو عدالت در شهر	«عدالت فضایی فراتر از برنامه‌ها و اقدامات اجرایی است. باید توجه داشت که عدالت فضایی یک گفت‌وگو است که شهر را به سمت تحقق عدالت بین مناطق مختلف سوق می‌دهد و بنابراین، باید در تمام سازمان‌ها و مراکز شهری و حتی بین شهروندان نهادینه و ترویج شود.»

ادغام شد و مضامین پایه را تشکیل دادند. در این مرحله، فرایند تحلیلی شناسایی الگوهای معنایی در میان کدها آغاز شد. پژوهشگران با بررسی و

گام سوم- جست‌وجوی مضامین: در گام بعد، کدهایی که از متن مصاحبه‌ها استخراج شده بود و دارای اشتراک مفهومی و محتوایی بودند، توسط محققان

مضامین بر اساس دو معیار کلیدی بازبینی شد: (۱) انسجام درونی (Internal Homogeneity) و (۲) تمایز بیرونی (External Heterogeneity). هدف حصول اطمینان از این بود که داده‌های هر مضمون با یکدیگر همگن و در عین حال، هر مضمون با مضامین دیگر تمایز مفهومی روشنی داشته باشد. گام پنجم- تعریف و نام‌گذاری مضامین: پس از اینکه مضامین شناسایی شده نهایی شد و دسته‌بندی مضامین تأیید شد، محققان نسبت به نام‌گذاری مضامین اقدام کردند. گام ششم- تهیه گزارش پایانی: در گام نهایی، نسبت به تهیه گزارش گام‌های طی شده و یافته‌های به دست آمده اقدام شد. در نهایت، نتایج تحلیل مضمون مربوط به عدالت فضایی در شهر تهران در جدول ۴ ارائه شده است.

مقایسه مداوم کدها، مفاهیم و معانی مشترک و تکرار شونده را شناسایی کرده و آن‌ها را در قالب مضامین پایه که هر یک جنبه‌ای از مسئله پژوهش را نمایندگی می‌کردند، دسته‌بندی کردند. علاوه بر این، یک فرایند رفت و برگشتی در این مرحله اتفاق افتاد و محققان پیوسته بین کدها و مضامین پایه در حال حرکت بودند تا بهترین تناسب بین آن‌ها ایجاد شود. در ادامه نیز مضامین پایه‌ای که از نظر محتوایی دارای اشتراک بودند، با هم ترکیب شدند و مضامین سازمان‌دهنده را به وجود آوردند. گام چهارم- بازبینی مضامین: در چهارمین گام، محققان دوباره به بررسی و بازبینی کدها و مضامین شناسایی شده پرداختند و نتایج کسب‌شده از کدگذاری را با یافته‌های شناسایی مضامین و همچنین مبانی علمی موجود و تحقیقات پیشین تطبیق دادند. علاوه بر این، در این گام نقشه مضامین ایجاد شد که یافته‌ها نشان می‌دهد دارای ساختاری مطلوب است. در این گام، نقشه

جدول ۴. نتایج تحلیل مضمون عدالت فضایی در کلان‌شهر تهران

مضامین فراگیر	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین پایه	کد نهایی
عدالت فضایی در کلان‌شهر تهران	عدالت در توزیع خدمات	عدالت در توزیع خدمات	دسترسی به خدمات مورد نیاز برای تمام شهروندان (آموزشی، بهداشت و درمان، ورزشی و تفریحی و...)، تناسب ظرفیت خدمات دهی با جمعیت و نیاز مناطق، اختیار عمل و آزادی در انتخاب مراکز خدمات‌دهی توسط شهروندان، تناسب هزینه‌های تحمیل شده بر شهروندان با خدمات ارائه‌شده، بازتوزیع ثروت‌ها و فرصت‌ها به نفع مناطق و اقشار محروم و پرداخت غرامت به مالکان و مستأجران آسیب‌دیده از توسعه تسهیلات عمومی
			کاهش گسست و جدایی‌گزینی فضایی بین نواحی شهری، کاهش به حاشیه‌رانی گروه‌های اجتماعی، مشارکت طبقات و اقشار منزوی در امور مختلف، مقابله با حاشیه‌راندن سازمان‌یافته گروه‌های فقیر و کم‌درآمد، کاهش به حاشیه‌راندن و جدایی‌گزینی بر مبنای معیارهای نژادی، قومی، مذهبی و طبقه‌ای و دسترسی به قدرت سیاسی و امکان ابراز وجود گروه‌های آسیب‌دیده
			توسعه متوازن مناطق شهر بر مبنای معیارهای اعیان‌نشینی، مقابله با تفکیک شهر به مناطق بالا و پایین‌نشین، تنوع در ویژگی‌های مسکن در مناطق مختلف شهری، ایجاد شرایط مالکیت مسکن برای اقشار کم‌درآمد، مقابله با تراکم شهری خارج از قواعد شهرسازی و تعدیل هزینه‌های پروانه و ساخت برای اقشار کم‌درآمد
عدالت فضایی در کلان‌شهر تهران	عدالت در توزیع زمین	عدالت در توزیع زمین	مقابله با انواع فساد در تخصیص و توزیع انواع منابع و منافع شهری، مسئولیت‌پذیری در برابر تعهدات به شهروندان، رعایت حقوق قانونی و اخلاقی دیگران، قانون‌مداری، صداقت و راست‌گویی و حفظ منزلت اجتماعی افراد و گروه‌های شهری
			به رسمیت شناختن و احترام به اقشار و طبقات مختلف ساکن در شهر، شناسایی و رعایت منافع و انتظارات طبقات مختلف، نهادینه کردن فرهنگ پذیرش طبقات مختلف در جامعه، پذیرش و توجه به هویت و ظرفیت متفاوت مناطق و محلات شهری، ارائه ضوابط و سیاست‌های متفاوت متناسب با شرایط و ظرفیت هر محدوده جغرافیایی و نفوذپذیر مرزهای بخش‌های مختلف شهر
			توجه به اصل زبان و ضرر مالکان در طرح‌های شهری، وجود محیط دموکراتیک و همراه با آزادی بیان در محیط شهری، احترام به حریم خصوصی افراد، احترام به حقوق مالکیت و عدم جواز انسداد معبر در شهرها، در نظر گرفتن حقوق مربوط به بهره‌برداری اولیه و رعایت حقوق شهروندی افراد
عدالت فضایی در کلان‌شهر تهران	اخلاق‌مداری	اخلاق‌مداری	دسترسی به اطلاعات و جزئیات طرح‌ها و برنامه‌های شهری، دریافت آموزش مناسب در مورد مسائل و طرح‌های شهری، پاسخ‌گویی مسئولان و کارشناسان اجرایی و اطلاع‌رسانی بهنگام و کامل در مورد مسائل شهری به شهروندان
			تکیه بر خرد جمعی و پرهیز از یکجانبه‌نگری در تصمیم‌گیری‌ها و سیاست‌گذاری‌ها، اجماع نظر و تفاهم در مورد محتوای طرح‌ها و برنامه‌ها، مشارکت حداکثری ذی‌نفعان مختلف در تدوین و اجرای طرح‌ها و برنامه‌های شهری، به رسمیت شناختن حق همه مردم در برنامه‌ریزی و نقش‌آفرینی مؤثر گروه‌های مدنی
			تهیه برنامه‌های شهری با مشورت جمعیت هدف، حضور مستقیم افراد و گروه‌ها یا نمایندگان آن‌ها در فرایندهای تصمیم‌گیری، نهادینه کردن مشورت مسئولان و مدیران با مردم، تقویت همدلی و اعتماد بین مسئولان اجرایی و مردم، وجود مکانیزم‌های مشارکتی برای احاد شهروندان و توسعه شبکه‌های رهبری مشارکتی در مدیریت شهری
عدالت فضایی در کلان‌شهر تهران	عدالت در توزیع زمین	عدالت در توزیع زمین	مقابله با رفتارها و رویکردهای تبعیض‌آمیز بر اساس معیارهای جنسیتی، نژادی، قومی و...، توجه به تمامی افراد و گروه‌های ذی‌نفع در شهر، به رسمیت‌شناسی نهاد‌های مبتنی بر اجتماعات محلی، مساوات در بهره‌مندی از امکانات و خدمات، عدم به‌کارگیری ضوابط پهنه‌بندی نباید برای مقاصد تبعیض‌آمیز و تقسیم منابع قدرت بین ذی‌نفعان مختلف و ایجاد امکان نقش‌آفرینی همگانی در ساختار قدرت
			منصفانه بودن رویه‌های اجرایی طرح‌های شهری، برخورد متناسب با افراد و گروه‌های مختلف در اجرای رویه‌ها، عدم تبعیض و تفاوت‌گذاری بین ساکنان یک منطقه در اجرای رویه‌های قانونی (رعایت قراردادهای وفای به پیمان‌ها)، هم‌راستایی بین رویه‌های کاری با اهداف و برنامه‌های عدالت در سند تحول شهری و به‌روز بودن رویه‌ها متناسب با نیازهای شهری جدید

مضامین فراگیر	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین پایه	کد نهایی
عدالت فضایی در کلان‌شهر تهران	بعد ایدئولوژیک	گفتمان‌سازی	ترویج ارزش‌ها و گفتمان عدالت در شهر، نهادینه شدن عدالت در لایه‌های شهری بین شهروندان، تمکین و پذیرش معیارهای عدالت در بین شهروندان و مسئولان، حمایت از عدالت شهری در رده‌های مدیریتی، حساسیت و دغدغه‌مندی نسبت به عدالت شهری در جامعه و گنجاندن هنجارها و ارزش‌های عدالت شهری در اسناد تحول شهری
	بعد پایداری	اقتصادی	کاهش هزینه‌های عملیاتی و به‌صرفه کردن طرح‌های شهری، بهبود ارزش‌آفرینی برای کلیه ذی‌نفعان، استفاده بهینه از منابع موجود در مسیر عدالت شهری، رعایت رویکرد منصفانه در درآمدزایی، بهبود و یکسان‌سازی کیفیت طرح‌ها در مناطق مختلف شهری، عدالت توزیعی در تخصیص منابع مالی به مناطق مختلف و حمایت و جذب سرمایه‌گذاری مالی در طرح‌های شهری
		اجتماعی	کاهش فقر به عنوان یکی از اهداف اصلی عدالت فضایی، رعایت حقوق انسانی افراد (حقوق بشر)، ترویج هنجارها و ارزش‌های نوع‌دوستانه و انسان‌دوستانه، رعایت منفعت عمومی در طرح‌های شهری، رعایت حقوق گروه‌ها و اقشار آسیب‌پذیر، رعایت عدالت در قبال کارکنان فعال در طرح‌های شهری و رعایت ایمنی و بهداشت کارکنان فعال در طرح‌های شهری
		زیست‌محیطی	ارتقای سرانه دسترسی به فضای سبز، رعایت استانداردها و الزامات زیست‌محیطی در طرح‌های شهری، کاهش آلودگی‌ها و آسیب‌های زیست‌محیطی ایجادشده در طرح‌های شهری، همکاری با نهادهای تخصصی زیست‌محیطی در طرح‌های شهری، توسعه شبکه باز یافت و لجستیک معکوس در مناطق شهری و مشارکت و همکاری با شهروندان در برنامه‌های زیست‌محیطی

همچنین، گام‌های مطرح‌شده تحلیل مضمون برای آسیب‌های سیاست‌های کلان مدیریت شهری در تحقق عدالت فضایی در کلان‌شهر تهران انجام گرفت. بر اساس یافته‌ها سه دسته آسیب‌ها شامل آسیب‌های مرحله تدوین، آسیب‌های مرحله اجرا و آسیب‌های مرحله ارزیابی و نظارت شناسایی شد که یافته‌ها در جدول ۵ ارائه شده است.

جدول ۵. نتایج تحلیل مضمون آسیب‌های سیاست‌های کلان مدیریت شهری در تحقق عدالت فضایی در کلان‌شهر تهران

مضامین فراگیر	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین پایه	کد نهایی
آسیب‌های سیاست‌های کلان مدیریت شهری در تحقق عدالت فضایی در کلان‌شهر تهران	آسیب‌های مرحله تدوین	آسیب‌های محتوایی	پشتوانه نظری ضعیف سیاست‌ها، جاه‌طلبانه و غیرواقعی بودن اهداف تعریف‌شده در سیاست‌ها، عدم پیوستگی و هم‌راستایی با سیاست‌های مدیریت شهری، عدم یکپارچگی اجزای سیاست‌ها، ابهام محتوای سیاست‌ها، عدم پیوند بین مراحل تدوین و اجرای سیاست‌ها و انعطاف و پویایی پایین سیاست‌ها
		آسیب‌های رویکردی	توجه پایین به تقویت پتانسیل‌های محلی، فقدان رویکرد تفکر سیستمی در تحقق عدالت فضایی، فقدان تطبیق سیاست‌ها با شرایط اجتماعی و فرهنگی حاکم بر جامعه، توجه محدود به مسائل زیست‌محیطی، عدم به‌کارگیری بودجه‌ریزی مشارکتی در چگونگی هزینه سرمایه‌های شهر، عدم توجه به ظرفیت‌های باز یگران منطقه‌ای برای تصمیم‌گیری در مورد توزیع منابع و خدمات و عدم توجه به نابرابری‌های تاریخی در شکل‌گیری بی‌عدالتی در مناطق
	آسیب‌های مرحله اجرا	آسیب‌های برنامه‌ریزی	نداشتن تعریف مشخص کاربری‌های محله‌ای، ضعف نظام بودجه‌ریزی، فقدان برنامه‌ریزی جامع شهری، مشارکت ندادن شهروندان در تصمیم‌گیری‌ها و سیاست‌گذاری‌ها، بی‌توجهی به تقویت پتانسیل‌های محلی برای توسعه متوازن، فقدان برنامه‌ریزی چندجانبه مدیریت شهری (ابعاد پایداری)، توجه کم به نیازها و ظرفیت‌های مناطق مختلف در سیاست‌ها و فقدان نگاه پیشگیرانه در مواجهه با مسائل
		آسیب‌های اداری در سازمان مجری (شهرداری تهران)	کمبود منابع انسانی متخصص، عدم توانایی در برنامه‌ریزی و اجرای پروژه‌های بزرگ، ناتوانی در تأمین منابع مالی، سلسله‌مراتب زیاد، فقدان وحدت رویه در انجام امور، بروکراسی سازمانی، تغییرات مدیریتی زیاد، حاکمیت رویکرد بالا به پایین و یکطرفه، عدم سازماندهی و توزیع بهینه مناسب منابع و امکانات، ضعف قوانین و مقررات اجرایی و عدم استفاده اثربخش از فناوری در سازمان مجری
آسیب‌های مرحله اجرا	آسیب‌های رفتاری در سازمان مجری (شهرداری تهران)	آسیب‌های روابط بین‌سازمانی	شایستگی پایین مدیران در سازمان مجری، انگیزه و تعهد پایین کارکنان سازمان مجری، فقدان وجود رهبری منسجم و یکپارچه در سازمان مجری، سرمایه اجتماعی پایین در سازمان مجری، وجود تمایل به حفظ شرایط موجود و محافظه‌کاری در سازمان مجری، ارتباطات ضعیف در سازمان مجری و فقدان فرهنگ سازمانی قدرتمند در سازمان مجری
		آسیب‌های روابط بین‌سازمانی	مشخص نبودن جایگاه شورایی‌ها به عنوان واسطه بین شهروندان و مدیران شهری، اجرای جزیره‌ای برنامه‌ها و سیاست‌ها، عدم بهره‌گیری از ظرفیت نهادهای مدنی و اجتماعی، عدم هماهنگی بین نهادهای مختلف، فقدان کانال‌های ارتباطی مناسب بین سازمان‌های درگیر، ارتباطات ضعیف بین سازمانی، عدم هماهنگی سازمان‌های سیاست‌گذار و سازمان مجری، عدم استفاده از ظرفیت شورای شهر به عنوان رابط شهردار و شهروندان و مشارکت شورای شهر در تهیه محتوای برنامه‌های شهری
	آسیب‌های مربوط به مجریان (کارشناسان و مدیران اجرایی)	عدم ارائه آگاهی و آموزش‌های لازم به مجریان، فقدان ارائه اختیار و قدرت تصمیم‌گیری لازم به مجریان، عدم ارائه مشوق‌های انگیزه‌بخش به مجریان، مهارت‌های ارتباطی و مذاکره‌های پایین مجریان، تعهد پایین مجریان برای اجرای اثربخش و عدم بهره‌گیری مناسب از دانش افراد نخبه و مستعد	

مضامین فراگیر	مضامین سازمان دهنده	مضامین پایه	کد نهایی
آسیب‌های کلان سیاست‌های کلان مدیریت شهری در تحقق عدالت فضایی در کلان شهر تهران	آسیب‌های مرحله اجرا	آسیب‌های مربوط به پذیرش سیاست‌ها	عدم ارائه آموزش و آگاهی بخشی لازم به شهروندان در مورد سیاست‌ها، نبود مکانیسم‌های لازم برای مشارکت شهروندان، عدم آگاهی و شناخت کافی از خواسته‌ها و انتظارات شهروندان، فقدان بستر مناسب برای شنیدن صدای شهروندان از جمله جلسات مشاوره‌ای و کلاس‌های آموزشی، تمایل به قانون‌گریزی و یا دور زدن قوانین در بین شهروندان، تعهد و تمایل پایین شهروندان برای تحقق اهداف سیاست‌ها و تعیین اولویت طرح‌ها بر اساس نیاز ذی‌نفعان
		موانع مربوط به عوامل سیاسی	عدم بهره‌گیری از قدرت‌ها و نیروهای اثرگذار در جامعه، مغفول ماندن سازوکارهای نهادی، چانه‌زنی مدیران برای تخصیص منابع به مناطق تحت مدیریت خود، سیاسی شدن بیش از حد نهادهای شهری تهران به‌ویژه شهرداری، وجود زد و بند و پیروی از منافع شخصی در اجرای سیاست‌ها، ائتلاف ضعیف و نامطلوب بین ذی‌نفعان مختلف، عدم نقش آفرینی مؤثر ذی‌نفعان مختلف در اجرای سیاست‌ها و حاکمیت روابط به جای ضوابط و قوانین در اجرای سیاست‌ها
		آسیب‌های حاکمیتی	عدم تخصیص بخش خاصی از بودجه‌های استانی برای توسعه متوازن به منظور توسعه متوازن و دستیابی به توازن منطقه‌ای، فقدان اراده سیاسی برای تحقق عدالت فضایی عدم توزیع فضایی بهینه جریان ثروت به عنوان پیش‌نیاز توسعه متوازن (مدیریت جریان پول)، عدم استفاده مناسب از قدرت اجرایی و سیاسی در کشور در پیشبرد سیاست‌ها، فقدان رویکرد آمایش و توسعه پایدار در مقیاس ملی، منطقه‌ای و محلی در نظام برنامه‌ریزی، ضعف اصول قانون اساسی مربوط به تمرکز برای توزیع فضایی، عدم گنجاندن مفاهیم عدالت در چشم‌انداز و اهداف بلندمدت سازمان‌های مدیریت شهری تمرکزگرایی در نظام سیاسی، عدم هم‌راستایی با قوانین بالادستی و عدم برنامه‌ریزی جامع و بلندمدت
	آسیب‌های عوامل محیطی و مداخله‌گر	عدم ثبات اقتصادی کشور، فقدان اعتماد عمومی نسبت به نهادهای دولتی و مدیریت شهری، تحولات و تغییرات دائمی فناوری، تغییر دائمی سلاقی و علائق شهروندان، تمرکزگرایی در نظام سیاسی و تحولات جهانی	عدم ثبات اقتصادی کشور، فقدان اعتماد عمومی نسبت به نهادهای دولتی و مدیریت شهری، تحولات و تغییرات دائمی فناوری، تغییر دائمی سلاقی و علائق شهروندان، تمرکزگرایی در نظام سیاسی و تحولات جهانی
	عدم تناسب سیاست‌ها با ویژگی‌های خاص شهر تهران	جغرافیای انسانی و ساختار فضایی ملت، جغرافیای طبیعی و توزیع نابرابر منابع طبیعی، رشد مستمر جمعیت شهر تهران و در پی آن، رشد فزاینده نیازهای شهری توسعه مستمر و نامتوازن شهر تهران، ریشه‌های تاریخی فاصله بین شمال و جنوب تهران، وسعت شهر و جمعیت بالای آن، موقعیت استراتژیک تهران، تمرکز امکانات در مناطق خاص، توسعه نامتوازن شبکه حمل‌ونقل عمومی و شکل‌گیری سکونت‌های حاشیه‌ای	جغرافیای انسانی و ساختار فضایی ملت، جغرافیای طبیعی و توزیع نابرابر منابع طبیعی، رشد مستمر جمعیت شهر تهران و در پی آن، رشد فزاینده نیازهای شهری توسعه مستمر و نامتوازن شهر تهران، ریشه‌های تاریخی فاصله بین شمال و جنوب تهران، وسعت شهر و جمعیت بالای آن، موقعیت استراتژیک تهران، تمرکز امکانات در مناطق خاص، توسعه نامتوازن شبکه حمل‌ونقل عمومی و شکل‌گیری سکونت‌های حاشیه‌ای
	عدم نظارت محتوایی	عدم بررسی هدفمند میزان تحقق اهداف تعریف‌شده، عدم بررسی هماهنگی برنامه‌های اجرایی و اهداف تعریف‌شده، عدم بهره‌گیری از تجارب گذشته در سیاست‌گذاری و عدم استفاده از سیستم‌های هوشمند برای گردآوری و تحلیل داده‌های شهری	عدم بررسی هدفمند میزان تحقق اهداف تعریف‌شده، عدم بررسی هماهنگی برنامه‌های اجرایی و اهداف تعریف‌شده، عدم بهره‌گیری از تجارب گذشته در سیاست‌گذاری و عدم استفاده از سیستم‌های هوشمند برای گردآوری و تحلیل داده‌های شهری
آسیب‌های مرحله ارزیابی و نظارت	عدم ارزیابی اثربخشی	عدم بهره‌گیری از روش‌های علمی در ارزیابی سیاست‌ها، حاکم بودن سلاقی و نظرات شخصی در فرایند ارزیابی، فقدان معیارهای جامع و یکپارچه در ارزیابی، عدم تعیین معیارهای ارزیابی بر اساس خرد جمعی و مشارکت ذی‌نفعان، حاکم بودن تمرکز و رویکرد بالا به پایین در ارزیابی و عدم بهره‌گیری از متخصصان در ارزیابی	عدم بهره‌گیری از روش‌های علمی در ارزیابی سیاست‌ها، حاکم بودن سلاقی و نظرات شخصی در فرایند ارزیابی، فقدان معیارهای جامع و یکپارچه در ارزیابی، عدم تعیین معیارهای ارزیابی بر اساس خرد جمعی و مشارکت ذی‌نفعان، حاکم بودن تمرکز و رویکرد بالا به پایین در ارزیابی و عدم بهره‌گیری از متخصصان در ارزیابی
	عدم ارزیابی بهبودمحور	عدم یادگیری از تجارب گذشته در ارزیابی، بهره‌گیری از مکانیزم بازخورد در ارزیابی، فقدان رویکرد بهبود مستمر در ارزیابی، حاکمیت رویکرد مج‌گیری و همراه با حب و بغض در ارزیابی، استفاده از نتایج ارزیابی برای تسویه حساب‌های سیاسی و بی‌توجهی مدیران به نتایج ارزیابی اصلاح امور	عدم یادگیری از تجارب گذشته در ارزیابی، بهره‌گیری از مکانیزم بازخورد در ارزیابی، فقدان رویکرد بهبود مستمر در ارزیابی، حاکمیت رویکرد مج‌گیری و همراه با حب و بغض در ارزیابی، استفاده از نتایج ارزیابی برای تسویه حساب‌های سیاسی و بی‌توجهی مدیران به نتایج ارزیابی اصلاح امور

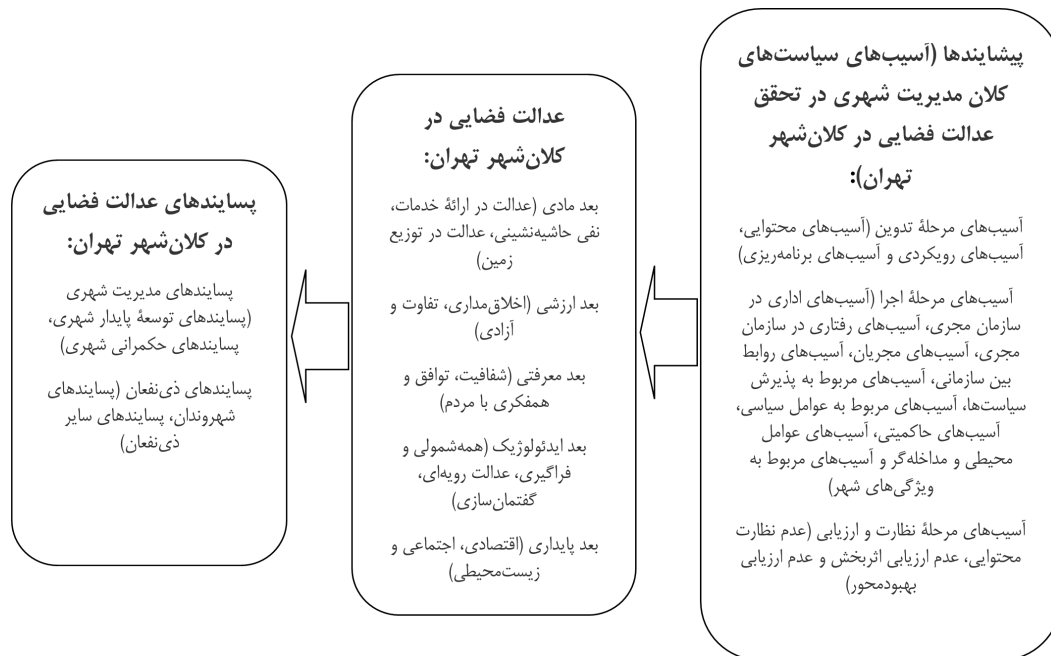
همچنین، گام‌های مطرح‌شده تحلیل مضمون برای پسایندهای عدالت فضایی پسایندهای مدیریت شهری و پسایندهای ذی‌نفعان شناسایی شد که یافته‌ها در در کلان شهر تهران انجام گرفت. بر اساس یافته‌ها دو دسته پسایندها شامل جدول ۶ ارائه شده است.

جدول ۶. نتایج تحلیل مضمون پسایندهای عدالت فضایی در کلان شهر تهران

مضامین فراگیر	مضامین سازمان دهنده	مضامین پایه	کد نهایی
پسایندها	پسایندهای مدیریت شهری	پسایندهای توسعه پایدار شهری	کاهش تنش‌های اجتماعی، کاهش شکاف طبقاتی، حفاظت از محیط زیست، بهبود کیفیت زندگی شهری، تحقق توسعه متوازن متناسب با نیاز و ظرفیت هر منطقه شهری و استفاده بهینه از منابع شهری
		پسایندهای حکمرانی شهری	افزایش امنیت اجتماعی و اقتصادی، بهبود دموکراسی شهری، سرزندگی و پویایی شهر، جذب سرمایه‌گذاری و توسعه اقتصادی، تأمین متصفانه مسکن و تأمین دسترسی عادلانه به خدمات و امکانات
	پسایندهای ذی‌نفعان	پسایندهای شهروندان	بهبود روابط بین مردم و مدیران شهری، افزایش مشارکت اجتماعی بر اثر به رسمیت شناختن شهروندان و رضایت شهروندان
		پسایندهای سایر ذی‌نفعان	رضایت سایر ذی‌نفعان و تأمین منافع سایر ذی‌نفعان

در نهایت، مدل مفهومی تحلیل موانع تحقق عدالت فضایی در سیاست‌های کلان مدیریت شهری که حاصل این پژوهش است، در شکل ۱ ارائه شده است. این مدل، روابط فرضی میان متغیرها را بر اساس داده‌های کیفی به تصویر می‌کشد و می‌تواند مبنایی برای پژوهش‌های کمی آتی جهت آزمون این روابط باشد. الگوی ارائه‌شده شامل سه قسمت پیشایندها، عدالت فضایی و پسایندها است که در یک ساختار نظام‌مند روابط بین آن‌ها ارائه شده است.

در نهایت، پیش‌نویس الگوی نهایی به همراه تعاریف اجزا و روابط میان آن‌ها، برای سه نفر از خبرگان دانشگاهی ارسال و از ایشان خواسته شد تا اعتبار مفهومی، جامعیت و ارتباط منطقی میان اجزای الگو را نقد و بررسی کنند. نظرات اصلاحی خبرگان جزئی و بیشتر در مورد ارتباط بین متغیرها بود. ساختار نهایی الگو پس از اعمال نظرات جزئی اصلاحی ایشان تدوین شد.

شکل ۱. مدل مفهومی پژوهش

بحث و نتیجه‌گیری

همچنین، فاصله زیاد از نظر شرایط مسکن و دسترسی به زمین بین مناطق مختلف شهر با این بعد در تضاد است. بعد ارزشی از نظر مفهومی گویای آن است که شهروندان در یک محیط اخلاقی که تفاوت‌های فردی چندان تعیین‌کننده نیست و همه به عنوان یک شهروند محسوب می‌شوند، باید بتوانند آزادانه محل زندگی و شرایط استفاده از خدمات شهر را انتخاب کنند. این بعد، ناظر بر اصول هنجاری حاکم بر فضای شهری است که در آن اخلاق مداری (کرامت انسانی)، تفاوت (تکثرگرایی اجتماعی) و آزادی (حقوق فردی و گروهی) سه رکن اساسی آن را تشکیل می‌دهند. بعد معرفتی (شناختی) نیز دربرگیرنده مشارکت ذی‌نفعان و گروه‌های مختلف ساکن در شهر در ایجاد طرح‌ها و برنامه‌هایی است که می‌تواند عدالت در شهر را تحت تأثیر قرار دهد. از طرفی، طرح‌ها و سیاست‌های مدیریت شهری باید برای شهروندان شفاف شود و آن‌ها آموزش‌های لازم را در این زمینه ببینند. این بعد ناظر بر فرایندهای تولید و توزیع دانش و اطلاعات در نظام تصمیم‌گیری شهری است که شفافیت (دسترسی به اطلاعات)، توافق (تولید دانش جمعی) و همفکری (به‌کارگیری دانش شهروندان) از کان آن هستند. بعد ایدئولوژیک نیز بیان می‌کند که عدالت فضایی در سطح یک گفتمان و ایدئولوژی باید در تمامی طرح‌ها و برنامه‌های شهری گنجانده شود و دغدغه و حساسیت نسبت به مفاهیم عدالت فضایی در بین آحاد شهروندان و مسئولان را نهادینه کند. بعد ایدئولوژیک بر ضرورت تبدیل عدالت فضایی به یک پارادایم و گفتمان غالب و حاکم که الگو و چارچوب عمل برای مدیران و سیاست‌گذاران در مدیریت شهری باشد، تأکید می‌کند. همچنین، این بعد لزوم مشارکت کلیه ذی‌نفعان در گفتمان‌سازی عدالت فضایی و گنجاندن آن در رویه‌ها و روش‌های مدیریت شهری را متذکر می‌شود. در نهایت، بعد پایداری تأکید می‌کند که بین مناطق مختلف شهر از نظر هزینه‌های اقتصادی و ظرفیت‌سازی برای شهروندان باید تناسب قابل قبولی وجود داشته باشد که زمینه رشد و توسعه مناطق ضعیف‌تر را فراهم کند. همچنین، ظرفیت‌آفرینی برای مسائل

عدالت فضایی یکی از موضوعات مهم و حیاتی در کلان‌شهر تهران است که طی سالیان اخیر، سیاست‌های کلان مدیریت شهری توانسته‌اند وضعیت آن را بهبود دهند و شکاف‌های عمیقی بین مناطق مختلف تهران از نظر معیارهای عدالت فضایی ایجاد شده است. عدم موفقیت سیاست‌های مدیریت شهری در بهبود شرایط عدالت فضایی مسئله‌ای است که شناخت و آگاهی محدودی در مورد آن وجود دارد. از طرفی، با توجه به اینکه عدالت فضایی یک مفهوم پیچیده است که تعریف دقیقی از آن وجود ندارد، ضرورت دارد مفهوم‌سازی کاملی از عدالت فضایی در کلان‌شهر تهران به عمل آید. از این‌رو، در این پژوهش تلاش شد تا علاوه بر مفهوم‌سازی عدالت فضایی در کلان‌شهر تهران، نسبت به بررسی و آسیب‌شناسی سیاست‌های کلان مدیریت شهری در تحقق عدالت فضایی اقدام شود. به این‌منظور، از روش کیفی و مصاحبه نیمه‌ساختاریافته با خبرگان استفاده شد و داده‌های حاصل شده با تکنیک تحلیل مضمون بررسی و تحلیل شدند. بر اساس یافته‌های پژوهش، الگوی ایجاد شده که شامل سه قسمت پیشایندها، عدالت فضایی و پسایندها است. پیشایندها در واقع همان آسیب‌های سیاست‌های کلان مدیریت شهری در تحقق عدالت فضایی در کلان‌شهر تهران است. همچنین، مفهوم‌سازی از عدالت فضایی در کلان‌شهر تهران به عمل آمد که مبنای آسیب‌شناسی سیاست‌های کلان مدیریت شهری قرار گرفت. علاوه بر این، مجموعه‌ای از پسایندها به عنوان نتایج و دستاوردهایی که در نتیجه تحقق عدالت فضایی ایجاد می‌شود، شناسایی شد.

بر اساس یافته‌های پژوهش، برای عدالت فضایی در کلان‌شهر تهران ۵ بعد شناسایی شد. این ابعاد شامل بعد مادی (کالبدی)، ارزشی، معرفتی (شناختی)، ایدئولوژیک و پایداری است. بعد مادی اشاره دارد که در کلان‌شهر تهران در توزیع خدمات و شرایط سکونت بین شهروندان باید عدالت برقرار باشد. به بیانی، تجمیع خدمات شهری در مناطق خاص و بی‌بهره ماندن دیگر مناطق و

تعداد زیادی از بازیگران در آن نقش آفرینی می‌کنند که ضعف یا بی‌توجهی هریک از آن‌ها می‌تواند اجرا را از مسیر درست خود خارج کند. در این پژوهش، ۹ مؤلفه شامل آسیب‌های اداری در سازمان مجری (شهرداری تهران)، آسیب‌های رفتاری در سازمان مجری (شهرداری تهران)، آسیب‌های روابط بین‌سازمانی، آسیب‌های مربوط به مجریان (کارشناسان و مدیران اجرایی)، آسیب‌های مربوط به پذیرش سیاست‌ها، موانع مربوط به عوامل سیاسی، آسیب‌های حاکمیتی، آسیب‌های عوامل محیطی و مداخله‌گر و عدم تناسب سیاست‌ها با ویژگی‌های خاص شهر تهران شناسایی شد.

در نهایت، در زمینه نظارت و ارزیابی بر سیاست‌های مدیریت شهری نیز مسائلی وجود دارد و اینکه چرا اهداف مربوط به عدالت فضایی محقق نمی‌شود و چه کسی مسئول عدم موفقیت‌ها است، چندان مورد پیگیری قرار نمی‌گیرد. ساختار نظارت و ارزیابی چندان علمی و نظام‌مند نیست و نمی‌تواند مسیر اصلاح امور و بهبود مستمر در مسیر تحقق عدالت فضایی را هموار کند. مرحله نظارت و ارزیابی در سیاست‌گذاری به دلیل نقشی که در ارزیابی واقع‌نگرانه نسبت به تحقق اهداف و بهبود شرایط سیاست‌ها در آینده می‌تواند داشته باشد، از اهمیت فوق‌العاده‌ای برخوردار است. تحقق مسئله‌ای مهم و چالش‌برانگیز مانند عدالت فضایی بدون توجه جدی به مرحله ارزیابی و نظارت دور از دسترس به نظر می‌رسد. در این پژوهش برای آسیب‌های مرحله نظارت و ارزیابی مؤلفه‌هایی شامل عدم نظارت محتوایی، عدم ارزیابی اثربخش و عدم ارزیابی بهبودمحور شناسایی شد. عدم نظارت محتوایی اشاره دارد تأکید دارد که محتوای سیاست‌ها پس از اجرا دوباره ارزیابی شود و تعیین شود چه اندازه توانسته‌اند به نتایج مورد نظر دست یابند و چه مشکلاتی از نظر محتوایی در سیاست‌ها وجود داشته است. به نوعی، باید محتوای سیاست‌ها از نگاه آسیب‌شناسانه بررسی شود تا در تدوین سیاست‌های آینده و علل عدم موفقیت‌ها استفاده شود. عدم ارزیابی اثربخش نیز اشاره دارد که در ارزیابی سیاست‌ها از روش‌های و تکنیک‌های فاقد کارآمدی لازم استفاده می‌شود و نمی‌توان واقعا به مشکلات و خلأهایی که در سیاست‌ها وجود دارد، پی برد. در نهایت، عدم ارزیابی بهبود محور بیان می‌کند که در ارزیابی سیاست‌ها نگاه بهبودگر و اصلاح‌محور حاکم نیست و طی زمان سیاست‌هایی که تدوین می‌شوند نسبت به گذشته کارآمدی بالاتری نداشته‌اند. به بیانی، نتیجه ارزیابی سیاست‌ها در گذشته نتوانسته بهبودی در شرایط سیاست‌ها در زمان فعلی ایجاد کند.

همچنین در این پژوهش، مجموعه‌ای از پساایندها برای عدالت فضایی شناسایی شد. تحقق عدالت فضایی در کلان‌شهر تهران می‌تواند نتایج ارزشمندی در زمینه مدیریت شهری و در ارتباط با ذی‌نفعان مختلف ایجاد کند. این امر شهر را به محیطی مناسب و مطلوب برای زندگی و به دور از آسیب‌های اجتماعی بدل می‌سازد. براساس یافته‌های پژوهش، برای عدالت فضایی در کلان‌شهر تهران ۵ بعد شناسایی شد. این ابعاد پنج‌گانه، بسط و انضمامی‌سازی دیدگاه‌های نظریه‌پردازان انتقادی مانند سوچا و هاروی در زمینه تهران است؛ به عنوان مثال، «بعد مادی» با تأکید بر توزیع خدمات، با مفهوم «عدالت اجتماعی سرزمینی» هاروی همخوانی دارد و «بعد اپیدئولوژیک» با تمرکز بر گفتمان‌سازی، به طور مستقیم به تأکید سوچا بر فرایندهای تولید فضا و مبارزه برای «حق به شهر» پاسخ می‌دهد. همچنین، یافته‌های پژوهش حاضر ضمن هم‌سویی با نتایج تحقیقات پیشین، جامعیت بیشتری دارد و توانسته است تا حدود زیادی خلأ تحقیقاتی موجود را پوشش دهد. یافته‌های پژوهش‌های متعدد (برای نمونه Ganjipour et al, 2023؛ Ziari et al, 2022؛ Rafiian et al,؛ Marsousi et al, 2021؛ Dadashpour & Shojaei, 2022) (2019) همگی بر وجود و تداوم الگوهای نامتوازن فضایی و تعمیق بی‌عدالتی در دسترسی به خدمات و مسکن در کلان‌شهر تهران صحنه می‌گذارند. در همین راستا، یافته‌های پژوهش حاضر نیز با شناسایی آسیب‌های متعدد در سیاست‌های کلان مدیریت شهری تهران تأیید کرد منشأ بروز بی‌عدالتی‌ها و مشکلات فضایی موجود ناشی از ضعف‌ها و آسیب‌های موجود در زمینه سیاست‌گذاری شهری است.

زیست‌محیطی و اجتماعی نیز متناسب با شرایط مناطق مختلف باید انجام شود تا زمینه کاهش بی‌عدالتی‌ها فراهم شود.

علاوه بر مفهوم‌سازی عدالت فضایی در کلان‌شهر تهران، آسیب‌های سیاست‌های کلان مدیریت شهری در زمینه عدالت فضایی نیز بررسی شد. بر اساس یافته‌های پژوهش، در تمامی مراحل سیاست‌گذاری شامل تدوین، اجرا و نظارت و ارزیابی، از نظر خبرگان آسیب‌هایی مطرح شد. آسیب‌های مرحله تدوین بیشتر مربوط به محتوا و رویکرد اتخاذشده در سیاست‌های کلان مدیریت شهری و همچنین برنامه‌های ایجادشده بر اساس آن‌ها است که نمی‌تواند الزامات مورد نیاز برای تحقق عدالت فضایی را تأمین کند. تدوین سیاست مرحله‌ای مهم و تعیین‌کننده است که می‌تواند تا حدود زیادی موفقیت اجرای آن را تضمین کند. اگر یک سیاست به‌درستی تدوین نشده باشد، با بهترین روش‌ها و ابزارهای اجرا و هزینه‌های هنگفت نیز نمی‌توان به نتایج و اهداف مورد نظر دست یافت. مرحله تدوین از این جهت بسیار مهم است که پایه و اساسی برای مراحل اجرا و ارزیابی و نظارت است و در صورتی که در آن ضعیف عمل شود، انجام درست مراحل بعدی نیز نمی‌تواند اتفاقات ارزشمندی را رقم بزند. قسمت مهمی از آسیب‌های مربوط به عدم تحقق اهداف عدالت فضایی در کلان‌شهری مانند تهران، مربوط به فقدان وجود اسناد و سیاست‌های کلان باکیفیت است که بتوان پس از اجرای موفق آن امید داشت اهداف مورد نظر از تدوین سند تحقق پیدا می‌کند. مرحله تدوین سیاست‌های کلان مدیریت شهری معمولاً با آرمان‌گرایی، فقدان رویکرد علمی، بی‌توجهی به محدودیت‌ها و واقعیت‌ها، شعارزدگی و غیره همراه است. در این پژوهش، برای آسیب‌های مرحله تدوین سیاست‌های کلان مدیریت شهری سه مؤلفه آسیب‌های محتوایی، آسیب‌های رویکردی و آسیب‌های برنامه‌ریزی شناسایی شد. آسیب‌های محتوایی گویای آن است که سیاست‌های کلان مدیریت شهری باید دارای محتوای مناسبی باشد که بر اساس مبانی علمی و ظرفیت اجرایی و به دور از هرگونه جاه‌طلبی بی‌مورد تدوین شده‌اند و می‌توانند پایه و مبنای محکم برای تحقق عدالت فضایی در شهر باشند. به عنوان مصداق، «جاه‌طلبانه بودن اهداف» در سیاست‌های مربوط به نوسازی بافت‌های فرسوده که بدون نظر گرفتن توان اجرایی و منابع مالی شهرداری تعریف شده‌اند، نمونه‌ای از آسیب‌های محتوایی است. آسیب‌های رویکردی تأکید می‌کنند که سیاست‌های کلان مدیریت شهری باید دارای رویکرد و جهت‌گیری مناسب نسبت به جامعه هدف خود و همچنین، بستر و محیطی که قرار است در آن به اجرا درآیند باشد که در سیاست‌های کلان‌شهر تهران این موارد چندان مورد توجه نیست. به عنوان مصداق، «توجه پایین به تقویت پتانسیل‌های محلی» در سیاست‌های حمایتی مشاهده می‌شود که نتوانسته ظرفیت اشتغال در مناطق را حفظ کند یا بهبود دهد تا از نیاز به جابه‌جایی افراد برای داشتن شغل در سطح شهر جلوگیری کند یا آن را کاهش دهد. در نهایت، آسیب‌های برنامه‌ریزی بیان می‌کند که برنامه‌ریزی‌های تدوین‌شده قبل از اجرای سیاست‌های کلان‌شهری نیز پایه علمی و اجرایی مناسبی ندارد و باعث می‌شود نتوان بر پایه آن‌ها به نتایج ارزشمندی دست یافت. فقدان برنامه‌ریزی مناسب مانعی بر سر راه استفاده کامل از ظرفیت‌ها و منابع می‌شود. به عنوان مصداق، «مشارکت ندادن شهروندان در تصمیم‌گیری‌ها و سیاست‌گذاری‌ها» در سیاست‌های کنترل ترافیک و توسعه ناوگان حمل‌ونقل شهری مشهود است که از نظرات و دیدگاه‌های مردمی و همچنین، ظرفیت اجرایی آن‌ها استفاده نمی‌شود.

مرحله اجرا به عنوان یکی از مراحل کلیدی سیاست‌گذاری، در مدیریت شهری تهران با چالش‌های ساختاری، اجرایی و بین‌سازمانی متعددی روبه‌رو است که مانع از تحقق اهداف سیاست‌های تدوین‌شده می‌شود. در موارد متعدد با وجود اینکه سیاست‌های تدوین‌شده کیفیت قابل قبولی دارند، مرحله اجرا بسیار ضعیف است. در حوزه مدیریت شهری تهران نیز این مسئله وجود دارد و اینکه سیاست‌ها نمی‌توانند به تحقق عدالت فضایی منجر شوند، به دلیل ضعف در اجرا است. مشکلات اجرای سیاست‌ها از عملکرد مجریان و شهرداری تهران، تا مسائل بین‌سازمانی و محیطی و حتی مشکلات حاکمیتی و سیاسی را در بر می‌گیرد. یکی از مسائل اجرا در مورد سیاست‌های کلان‌شهری این است که

منابع

- Adegeye, A., & Coetzee, J. (2018). Exploring the fragments of spatial justice and its relevance for the global south, *Development Southern Africa*, 36(3), 376–389. Doi: [10.1080/0376835X.2018.1495062](https://doi.org/10.1080/0376835X.2018.1495062).
- Afsharnia, A., Zavarat, E., & Talachayan, M. (2021). Review and evaluation of urban development plans based on the spatial justice approach (case example: Farahzad organizational plan), *Urban and Regional Development Planning*, 4(9), 59-92. [In Persian] Doi: [10.22054/urdp.2021.54937.1245](https://doi.org/10.22054/urdp.2021.54937.1245).
- Ahmadi Mirabadi, Y., Montazer Al-Hajja, M., & Rafiani, M. (2023). Analysis of the concept of spatial justice in world literature, *Ninth Annual International Congress on Civil Engineering, Architecture and Urban Development*, Tehran, Iran. [In Persian]
- Badrag nejad, A., & Zand Salimi, M. (2024). Analysis of urban space sustainability indicators in Tehran metropolis with a spatial justice approach, *Geographical Engineering of the Territory*, 7(4), 751-766. [In Persian] Doi: [10.22034/JGET.2024.129963](https://doi.org/10.22034/JGET.2024.129963).
- Braun, V. & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology, *Qualitative Research in Psychology*, 3, 77-10. Doi: [10.1191/1478088706qp063oa](https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa).
- Bromberg, A., Gregory, M., & Deirdre, P. (2007). Editorial Note: Why Spatial Justice? *Critical Planning*, 13, 1-4.
- Buchholtz, N., Stuart, A., Frønes, T.S. (2020). Equity, Equality and Diversity—Putting Educational Justice in the Nordic Model to a Test. In: Frønes, T.S., Pettersen, A., Radišić, J., Buchholtz, N. (eds) *Equity, Equality and Diversity in the Nordic Model of Education*. Springer, Cham. Doi: [10.1007/978-3-030-61648-9_2](https://doi.org/10.1007/978-3-030-61648-9_2).
- Dadashpour, H., & Shojaei, D. (2022). Application of critical paradigm in understanding spatial justice in the outskirts of Tehran metropolis. Case study: Islamshahr and Qods city, *Fine Arts: Architecture and Urban Planning*, 27(1), 19-33. doi: [10.22059/JFAUP.2022.334565.672720](https://doi.org/10.22059/JFAUP.2022.334565.672720). [In Persian]
- Delshad Siyahkali, M., Ashourian, M., Mansourzadeh, M. (2024). Evaluating the efficiency of Tehran's healthcare services in the Covid-19 pandemic with the approach of spatial justice, *GeoJournal*, 89, 200. Doi: [10.1007/s10708-024-11207-2](https://doi.org/10.1007/s10708-024-11207-2).
- Diksei, M. (2013). In Search of a Justice-Centered City; Debates in Urban Theory and Experience. Translated by: Saeedi Rezvani, H., & Kashmiri, M.), Tehran: Shahar Publishing. [In Persian]
- Ebrahim Parvar, M., Majedi, H., & Zarabadi, Zahra S. (2024). Explaining the components of spatial-physical justice in a justice-oriented city with emphasis on the knowledge-power theory, a case study: the five regions of Rasht city, *Urban planning knowledge*, 8(11), 55-76. Doi: [10.22124/UPK.2024.25410.1883](https://doi.org/10.22124/UPK.2024.25410.1883). [In Persian]
- Ghaderi Hojjat, M., Ahmadipour, Z., & Malekshahi, M.R. (2022). Theoretical explanation of the relationship between political organization of space and spatial justice, *Quarterly Journal of Political Organizing of Space*, 4(4), 272-287. Doi: [20.1001.1.26455145.2022.4.4.6.2](https://doi.org/10.1001.1.26455145.2022.4.4.6.2). [In Persian]
- Ganjipour, A., Kalantari, M., Rezavian, M.T., & Tavakolinia, J. (2023). Spatial Justice in the Distribution of Public Services in the City (Case Study: District Eight of Tehran), *Political Organizing of Space*, 5(3), 311-335. Doi: [20.1001.1.26455145.2023.5.3.4.5](https://doi.org/10.1001.1.26455145.2023.5.3.4.5). [In Persian]
- Ghaderi Hajat, M., Hfeznia, M.R. (2020). Codification strategies for achieving spatial justice in Iran, *Spat. Inf. Res.* 28, 357–367. Doi: [10.1007/s41324-019-00300-1](https://doi.org/10.1007/s41324-019-00300-1).
- Harvey, D. (1973). *Social justice and the city*, John Hopkins University Press, Baltimore, MD.

تحلیل یکپارچه یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد حرکت به سوی تحقق عدالت فضایی در تهران، مستلزم اتخاذ یک رویکرد جامع‌نگر و مدیریت یکپارچه تمامی مراحل سیاست‌گذاری، از تدوین تا اجرا و ارزیابی، است. پژوهش حاضر تلاش کرد تا با مفهوم‌سازی مناسب از عدالت فضایی در کلان‌شهر تهران، نسبت به بررسی و آسیب‌شناسی سیاست‌های کلان مدیریت شهری پردازد. نتیجه این پژوهش شامل ایجاد یک الگوی جامع متشکل از پیشایندها، عدالت فضایی و پسایندها بود که می‌تواند درک جامع و عمیقی نسبت به آسیب‌شناسی عدالت فضایی در سیاست‌های کلان مدیریت شهری ایجاد کند. یافته‌های پژوهش حاضر ضمن دانش‌افزایی در مبانی علمی، به طور مشخص از طریق مفهوم‌سازی «بعد ایدئولوژیک» و «بعد پایداری» برای عدالت فضایی در زمینه تهران، چارچوب‌های نظری موجود را که عمدتاً بر ابعاد توزیعی و روبه‌ای متمرکز هستند، توسعه می‌دهد. همچنین، یافته‌های پژوهش حاضر می‌تواند توسط مدیران و سیاست‌گذاران حوزه مدیریت شهری در کلان‌شهر تهران جهت حرکت علمی‌تر و مناسب‌تر در مسیر تحقق عدالت فضایی مورد استفاده قرار گیرد. براساس یافته‌های پژوهش، ساختار نظارت و ارزیابی چندان علمی و نظام‌مند نیست و نمی‌تواند مسیر اصلاح امور و بهبود مستمر در مسیر تحقق عدالت فضایی را هموار کند. در این راستا، پیشنهاد می‌شود «سامانه ارزیابی مشارکتی پروژه‌های شهری» مبتنی بر شاخص‌های بومی شناسایی شده در این پژوهش، طراحی و راه‌اندازی شود. این سامانه می‌تواند با دریافت بازخورد مستمر از شهروندان و نهادهای مدنی در خصوص پیشرفت و کیفیت پروژه‌ها، به رفع آسیب «عدم بهره‌گیری از مکانیزم بازخورد در ارزیابی» کمک کند و شفافیت را افزایش دهد. این پژوهش تا حدودی خلأ تحقیقاتی موجود در زمینه مباحث عدالت فضایی را مرتفع کرد و مسیر تحقیقات گسترده‌تر را فراهم کرد. پیشنهاد می‌شود پژوهش‌های آتی با عبور از رویکرد کیفی صرف، از «روش‌های ترکیبی» (Mixed-Methods) بهره‌گیرند؛ به گونه‌ای که الگوی مفهومی حاصل از این پژوهش، مبنای طراحی پیمایش‌های کمی برای سنجش نگرش شهروندان در مناطق مختلف تهران نسبت به ابعاد پنج‌گانه عدالت فضایی قرار گیرد تا یافته‌ها از قابلیت تعمیم‌پذیری بیشتری برخوردار شوند. در نهایت، مهم‌ترین محدودیت تحقیق حاضر این است که یافته‌ها مربوط به کلان‌شهر تهران است و قابل تعمیم به سایر شهرها و مناطق نیست. همچنین، هرچند تلاش شد تا از خبرگان دانشگاهی و اجرایی استفاده شود، اما غیاب نمایندگان از نهادهای مدنی، سازمان‌های غیردولتی فعال در حوزه شهری و کنشگران محلی در میان مصاحبه‌شوندگان، ممکن است منجر به نادیده گرفته شدن برخی از ابعاد بی‌عدالتی از منظر جامعه مدنی شده باشد.

مشارکت نویسندگان

درصد مشارکت نویسندگان در نگارش این مقاله یکسان و به میزان ۳۳/۳ درصد به ازای هر نفر بوده است.

تشکر و قدردانی

از تمام کسانی که در اجرا و تدوین این پژوهش همکاری و همراهی کردند، قدردانی می‌شود. در ضمن، پژوهش حامی مادی و معنوی نداشته است.

تعارض منافع

هیچ‌گونه تعارض منافی توسط نویسندگان گزارش نشده است.

- Heydarian, S., & Rahimi, M. (2017). Development and assessment of integrated intervention criteria in organizing informal settlements with an urban governance approach (case study: Naysar district of Sanandaj city), *Human Settlement Planning Studies*, 12(41), 915-933. https://journals.iau.ir/article_538296.html. [In Persian]
- Hopkins, P. (2021). Social geography III: Committing to social justice, *Progress in Human Geography*, 45(2), 382-393. Doi: [10.1177/0309132520913612](https://doi.org/10.1177/0309132520913612).
- Ishtiaghi, M., & Sharepour, M. (2019). Investigating the concept of the right to the city in urban policy-making, *Sustainable Urban and Regional Development Studies*, 1(2), 67-84. URL: https://www.srds.ir/article_127600.html [In Persian]
- Israel, E., & Frenkel, A. (2018). Social justice and spatial inequality: Toward a conceptual framework, *Progress in Human Geography*, 42(5), 647-665. Doi: [10.1177/0309132517702969](https://doi.org/10.1177/0309132517702969).
- Jian, I. Y., Luo, J., & Chan, E. H. W. (2020). Spatial justice in public open space planning: Accessibility and inclusivity, *Habitat International*, 97, 102122. Doi: [10.1016/j.habitatint.2020.102122](https://doi.org/10.1016/j.habitatint.2020.102122).
- Kalof, L., Dan, A., & Dietz, T. (2008). New tor grounded theory applications in urban design research, Essentials of social research, Open University press. <http://redouan.larhzal.com/wp-content/uploads/2015/05/Essentials-of-Social-Research.pdf>.
- Khaksari, A., Masoumifar, A., & Asayesh, M. (2021). Analysis of spatial justice research on the enjoyment of urban services in Iran, *Human Geography Research*, 53(3), 793-810. Doi: [10.22059/JHGR.2020.296238.1008074](https://doi.org/10.22059/JHGR.2020.296238.1008074). [In Persian]
- Kvale, S. (1996). Interviews: An Introduction to qualitative research interviewing, Thousand Oaks, CA: Sage. Doi: [10.1016/S1098-2140\(99\)80208-2](https://doi.org/10.1016/S1098-2140(99)80208-2).
- Liu, Y. (2023). Spatial Justice: A Value Axis for Urban Spatial Governance in the New Era, *Academic Journal of Management and Social Sciences*, 5(1), 145-150. Doi: [10.54097/ajmss.v5i1.14068](https://doi.org/10.54097/ajmss.v5i1.14068).
- Manouchehri Miandoab, A., Ahar, H., & Anvari, A. (2019). An analysis of spatial justice and its impact on the political ecology of cities, case study: Tehran metropolis, *Research and Urban Planning*, 10(38), 89-100. doi: [10.1001.1.22285229.1398.10.38.8.4](https://doi.org/10.1001.1.22285229.1398.10.38.8.4). [In Persian]
- Marsousi, N., Ali Akbari, E., Safahen, A., & Boustan Ahmadi, V. (2021). Spatial analysis of physical housing indicators with emphasis on the just city (case study: 22 districts of Tehran metropolis), *Research and Urban Planning*, 12(45), 21-36. Doi: [10.30495/JUPM.2021.4064](https://doi.org/10.30495/JUPM.2021.4064). [In Persian]
- Merriam, S. B. (2009). *Qualitative research: A guide to design and implementation*. John Wiley & Sons.
- Mina Bassett, S. (2013). The Role of Spatial Justice in the Regeneration of Urban Spaces: Groningen, The Netherlands, Network of European-United States Regional and Urban Studies (NEURUS) Program and Master of Urban Planning Capstone Project, University of Illinois at Urbana-Champaign. URL: <https://www.ideals.illinois.edu/items/45104>
- Mohammadpour, A. (2010). *Method within Method on the Construction of Knowledge in the Humanities*, Tehran: Sociologists. [In Persian]
- Moroni, P. & Franco, A. (2024). Spatial justice: A fundamental or derivative notion? *City, Culture and Society*, 38, 100593. Doi: [10.1016/j.ccs.2024.100593](https://doi.org/10.1016/j.ccs.2024.100593).
- Nyamai, D. N. (2023). Invoking spatial justice in urban mobility in Nairobi: A commuter's perspective, *European Journal of Spatial Development*, 20(1), 70-93. Doi: [10.5281/zenodo.10185316](https://doi.org/10.5281/zenodo.10185316).
- Omer, I. (2005). Evaluating Accessibility Using House-Level Data: A Spatial Equity Perspective, *Computers, Environment and Urban Systems*, 30, 254-274. Doi: [10.1016/j.compenvurbysys.2005.06.004](https://doi.org/10.1016/j.compenvurbysys.2005.06.004).
- Przybylinski, S. (2023). Spatial justice. J. Ohlsson, S. Przybylinski (Eds.), *Theorising justice: A primer for social scientists*, Bristol University Press, Bristol, 191-204. URL: <https://bristoluniversitypress.co.uk/theorising-justice>.
- Qalandarian, I. (2022). Application of the data-based method in the emergence of an urban theory (recreation of the central part of Mashhad), *Quarterly Journal of Research in Islamic Architecture*, 35(10), 85-103. Doi: [10.52547/jria.10.2.5](https://doi.org/10.52547/jria.10.2.5). [In Persian]
- Rafiani, M., Ghasemi, I., & Nozari, K. (2019). Analysis of spatial justice discourse in urban management policy document (Case study: Tehran city), *Urban Social Geography*, 6(1), 71-89. [In Persian] Doi: [10.22103/JUSG.2019.1979](https://doi.org/10.22103/JUSG.2019.1979).
- Rafiani, M., & Alvandipour, N. (2016). Conceptualization of the idea of the right to the city; In search of a conceptual model, *Iranian Journal of Sociology*, 16(2), 25-47. Doi: [10.1001.1.17351901.1394.16.2.8](https://doi.org/10.1001.1.17351901.1394.16.2.8). [In Persian]
- Rahimi, M., & Naqdi, M. (2017). Measuring and evaluating the effective components in citizen participation and its role in neighborhood sustainability. Case study: Evin and Zafarani neighborhoods, *Geography and Environmental Studies*, 6(24), 105-117. URL: https://journals.iau.ir/article_607400.html. [In Persian]
- Rezaei, S., Arian, A., & Mohammadpour, S. (2025). An analysis of the distribution of urban services with emphasis on the spatial justice approach (case study: Mashhad city), *Urban Economics and Planning*, 8(1), 96-117. Doi: [10.22034/UEP.2025.499567.1586](https://doi.org/10.22034/UEP.2025.499567.1586). [In Persian]
- Rocco, R. (2022). *Spatial Justice: A crucial dimension of sustainability. Spatial Planning and Strategy*. TU Delft OPEN Publishing, Delft, 276-287.
- Roshani, A., Parak, F., & Karimi, B. (2024). Analysis of the distribution of urban public uses from the perspective of spatial justice (case study: ten regions of Shiraz metropolis), *Geography and Spatial Development*, 1(1). Doi: [10.22098/GSD.2024.2983](https://doi.org/10.22098/GSD.2024.2983). [In Persian]
- Safaralizadeh, E., & Hosseinzadeh, R. (2023). Spatial analysis of sustainable housing indicators in Tehran metropolis, *Geography and Regional Development*, 21(43), 257-286. Doi: [10.22067/jgrd.2023.82420.1278](https://doi.org/10.22067/jgrd.2023.82420.1278). [In Persian]
- Safari, A., Abdollahzadeh Taraf, A., & Jafari, M. (2023). Evaluating spatial justice in urban development documents and its distributional effects, case study: Uromia city, *Armanshahr Architecture and Urban Planning*, 44, 143-162. Doi: [10.22034/AAUD.2023.337238.2649](https://doi.org/10.22034/AAUD.2023.337238.2649). [In Persian]
- Soja, E. (2010). *Seeking spatial justice*, University of Minnesota Press. Doi: [10.1111/j.1467-9663.2011.00655.x](https://doi.org/10.1111/j.1467-9663.2011.00655.x).
- Soja, E. (2009). The city and spatial justice. *Justice spatiale/Spatial justice*, 1(1), 1-5.
- Tabei, N., Movahed, A., Tolaei, S., & Kamanroudi Kajouri, M. (2016). Investigating the role of spatial justice in urban management (Scope of study: neighborhoods of Tehran's District 6), *Quarterly Journal of Spatial Planning*, 6(2), 23-36. doi: [10.22108/SPPL.2016.21649](https://doi.org/10.22108/SPPL.2016.21649). [In Persian]
- Uwayezu, E., & Vries. (2018). Indicators for Measuring Spatial Justice and Land Tenure Security for Poor and Low Income Urban Dweller, *Land*, 7 (1), 84-90. Doi: [10.3390/land7030084](https://doi.org/10.3390/land7030084).
- Ziari, K., Maleki, R., & Khandan, E. (2022). Investigating economic, social, and physical indicators with a spatial justice approach using geographic information system (GIS) (case study: District 6 of Tehran metropolis), *Researches in Earth Science*, 13(1), 135-149. Doi: [10.48308/ESRJ.2022.101485](https://doi.org/10.48308/ESRJ.2022.101485). [In Persian]